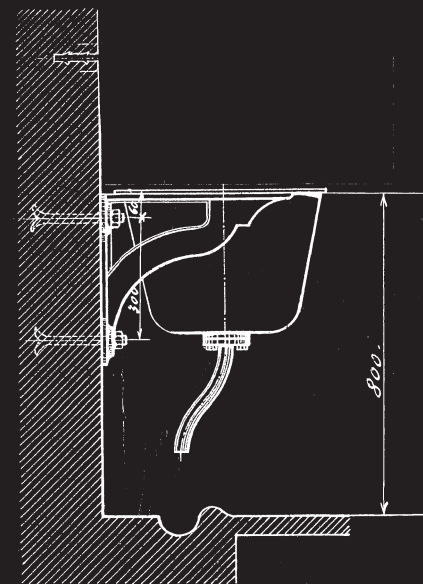
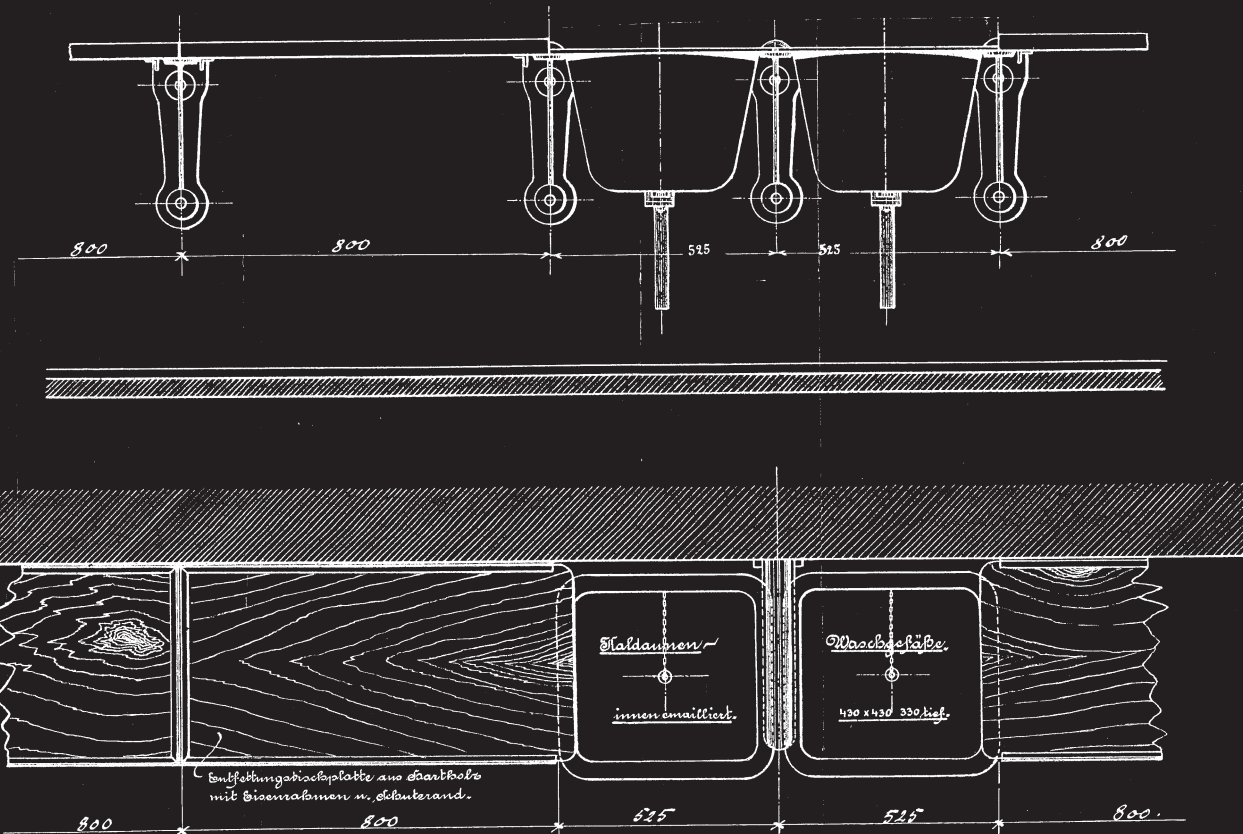

Einrichtungsteile für Kaldannenväschen.

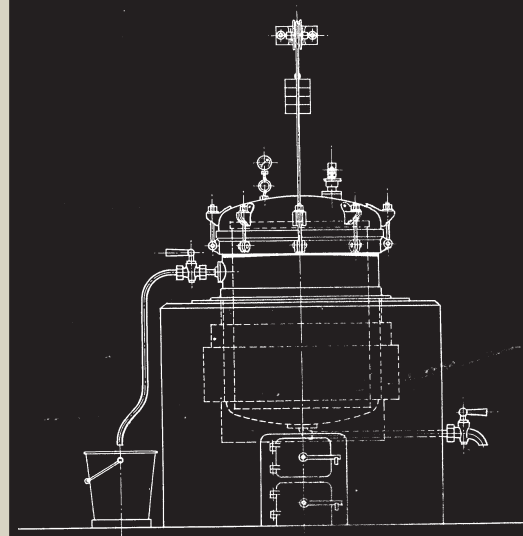
— Maßstab: 1:10.

RAPPRESENTANTI GENERALI PER L'ITALIA
ING. S. MAULE & C.
TORINO - Via XX Settembre 54

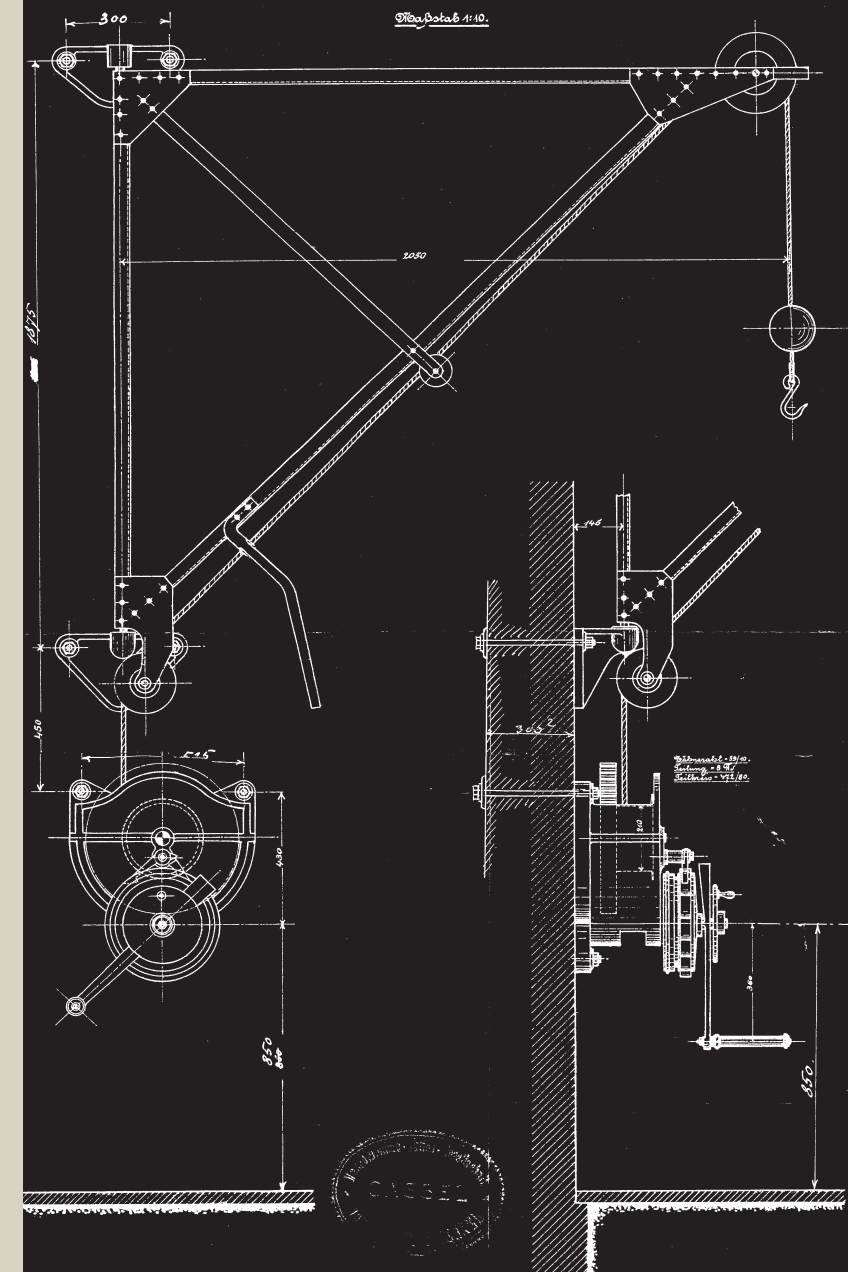
E 438

Digester
mit Siebeinsatz.

Wanddrehkran.
Sicherheitswinde 450 Hg. Tragkraft.

Maßstab 1:10

RAPPRESENTANTI GENERALI PER L'ITALIA
ING. S. MAUFF & C.
TORINO - Via XX Settembre 54

E 63

Ίχνη βιομηχανικής αρχιτεκτονικής της ιταλικής διοίκησης στα Δωδεκάνησα
Η τεχνολογία ως τρόπος επιβολής και κυριαρχίας

Κατερίνα Βλαχάκη, Υακίνθη Καπερώνη

Ερευνητική εργασία

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ Χανιά XII.2012 Επιβλέπουσα Αμαλία Κωτσάκη

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ακαδημαϊκό έτος 2012-2013

Ερευνητική Εργασία

***Ίχνη βιομηχανικής αρχιτεκτονικής της ιταλικής διοίκησης στα Δωδεκάνησα
Η τεχνολογία ως τρόπος επιβολής και κυριαρχίας***

Κατερίνα Βλαχάκη, Υακίνθη Καπερώνη

Επιβλέπουσα: Αμαλία Κωτσάκη, επίκουρη καθηγήτρια

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της εργασίας αποτελούν τα βιομηχανικά κτήρια που ανεγέρθηκαν κατά την περίοδο της ιταλοκρατίας στη Ρόδο και στα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου, στα πλαίσια της πολιτικής των αποίκων όσον αφορά στις αρχιτεκτονικές τους επεμβάσεις στις νέες κτήσεις τους.

Η περίοδος που θα καλυφτεί είναι από το 1921, χρονολογία που δημιουργήθηκε η πρώτη μεγάλη βιομηχανία , μέχρι το 1938 χρονολογία που ανεγέρθηκε το τελευταίο ιταλικό βιομηχανικό κτίριο. Με αφορμή τα βιομηχανικά κτίρια, μελετάμε αφενός το πώς επιβλήθηκαν οι επιχειρήσεις στην τοπική οικονομία, με τις νέες δυνατότητες παραγωγής που προσέφερε η τεχνολογία που εισήγαγε η ιταλική διοίκηση, και αφετέρου τα κινήματα που υιοθετήθηκαν στην τοπική αποικιακή αρχιτεκτονική και οι πολιτικές επιδιώξεις που εξυπηρετούσαν.

Τέλος, επιχειρείται μία σύγκριση της ιταλικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στα Δωδεκάνησα με την αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτιρίων της αντίστοιχης χρονικής περιόδου στην ελεύθερη Ελλάδα και στην Ερυθραία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

A. Σκοπός έρευνας - αντικείμενο έρευνας– βιβλιογραφική ανασκόπηση	7
B. Μέθοδος	9
B.1. Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού	9
B.2. Ερμηνευτική μέθοδος	9
Γ. Υπόθεση εργασίας και η θεωρητική της υποστήριξη	11

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

- A. Οι αποικιοκρατικές τάσεις της Ιταλίας από τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ου. Η περίπτωση της ιταλικής κυριαρχίας στη Δωδεκάνησο.	15
- B. Η προσέγγιση της Ιταλίας για την αποικιακή αρχιτεκτονική από τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20 ^{ου}	18
- Γ. Η βιομηχανική αρχιτεκτονική στην Ερυθραία κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων (1912-1947).	20
- Δ. Η βιομηχανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων (1912-1947).	22

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

- A. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας στα Δωδεκάνησα ως μέσο εξιταλισμού της οικονομίας και οι συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκε.	24
- B. Τα βιομηχανικά συγκροτήματα: Περιγραφή των επιχειρήσεων, της αρχιτεκτονικής των κτιρίων και του μηχανολογικού εξοπλισμού.	26

1. Το εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας S.I.E.R. (Societa Industrie Elettriche Rodi), 1923	29
2. Δημοτικά σφαγεία, Mattatoio, 1925	33
3. Καπνοβιομηχανία T.E.M.I. (Tabacchi Egei Manufacture Italiane), 1927	36
4. Οινοποιείο C.A.I.R. (Compania Agricola Industriale Rodi), 1928	39
5. Κεραμουργείο I.C.A.R.O. (Industria Ceramiche Artistiche Rodio-Orientali), 1929	43
6. Η εταιρεία S.A.I.C.A.(Societa Anonima Industriale Commerciale Agricola), 1929	46
7. Σαπωνοποιείο – Ελαιουργείο RODIA, 1934	49
8. Η εταιρία Coloniale Siderurgica, 1938	51
9. Η αλευροβιομηχανία S.A.M.I.C.A.(Societa Anonima Industriale CommerciAffini), 1938	53
10. Η εταιρεία επεξεργασίας ξηρών καρπών S.A.I.F.E. (Socita Anonima Italiana Frutindustria Egea), 1939..	56
11. Η μεταξοβιομηχανία στην Κατταβιά, 1939	59
 ΕΡΜΗΝΕΙΑ	 61
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 69
 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	 72

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Α. Σκοπός έρευνας - αντικείμενο έρευνας– βιβλιογραφική ανασκόπηση

Σκοπός

Στα πλαίσια ενός γενικότερου ενδιαφέροντος για το ρόλο της τεχνολογίας ως μέσο επιβολής, διερευνάται η έκφρασή του στην αποικιακή αρχιτεκτονική της Ιταλίας στη Δωδεκάνησο .

Σκοπός της εργασίας είναι η μελέτη της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής κατά τη διάρκεια της ιταλικής διοίκησης στη Δωδεκάνησο και το πως αυτή συνέβαλε στην εδραίωσή της, αναδεικνύοντας την τεχνολογία σε μοχλό εξουσίας. Η βιομηχανική αρχιτεκτονική της αντίστοιχης χρονικής περιόδου στην ελεύθερη Ελλάδα και στην Ερυθραία εξετάζεται με σκοπό τη σύγκριση.

Αντικείμενο της εργασίας.

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η ιταλική αποικιακή αρχιτεκτονική της Δωδεκανήσου με έμφαση στα βιομηχανικά κτίρια που ανεγέρθηκαν κατά την περίοδο της ιταλοκρατίας, η οποία διήρκεσε από το 1912 έως 1947.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Όσον αφορά στην περίοδο της ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα γενικότερα, έχουν συγγραφεί ιστορικά βιβλία, άρθρα σε τοπικές και μη εφημερίδες καθώς αξιοσημείωτη είναι και η ιταλική βιβλιογραφία. Η αρχιτεκτονική που εισήγαγαν οι Ιταλοί κατακτητές έχει γίνει αντικείμενο μελέτης ορισμένων εργασιών και συγγραμμάτων. Για τη βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου, συγκεκριμένα, αξίζει να αναφερθεί το συνέδριο με θέμα «Η

Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου» που έλαβε χώρα το 2008 και 2009 ¹ και περιέλαβε εισηγήσεις σχετικά με διάφορες επιχειρήσεις που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, ελληνικής και ιταλικής προέλευσης.

Τα βιβλία που αποτέλεσαν αναφορές για την παρούσα εργασία ήταν:

- Γεωργιάδης Νικόλαος, Διδακτορική διατριβή: *Εξουσία, τεχνολογία και πολιτισμός: Οντολογικές και κοινωνικο-πολιτικές προσεγγίσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, Αθήνα, 2008
- Andrew Feenberg, *Technology and the Politics of Knowledge*, Indiana University Press, ΗΠΑ , 1995
- Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα (1912-1943)*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα, 2002
- Τσαλαχούρης Κώστας, *Η Οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 2000
- Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου – Προγραμματική σύμβαση ΥΠΠΟ – ΤΑΠΑ, Δήμου Ρόδου, Ρόδος, 1998

¹ Πρακτικά συνεδρίου «Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου», εκδ. ΤΕΕ Δωδεκανήσου - Επιμελητήριο Δωδεκανήσου -

B. Μέθοδος

B.1. Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα, έρευνα πεδίου και έρευνα στο διαδίκτυο. Η συλλογή των αρχιτεκτονικών σχεδίων έγινε από τα Γ.Α.Κ. (Γενικά Αρχεία Κράτους) του τμήματος Δωδεκανήσου, και συγκεκριμένα από το Ιταλικό Αρχείο Σχεδίων. Επίσης, από τα Γενικά Αρχεία Κράτους αντλήθηκαν φωτογραφίες, των οποίων οι λήψεις είχαν πραγματοποιηθεί την περίοδο που τα εργοστάσια αυτά ήταν σε λειτουργία. Τα σχέδια των βιομηχανικών κτηρίων που δεν περιλαμβάνονταν στο ιταλικό αρχείο αποτυπώθηκαν διαγραμματικά κατά την έρευνα πεδίου.

B.2. Ερμηνευτική μέθοδος

Η ερμηνευτική μέθοδος που ακολουθείται είναι η συγκριτική.

Η Δωδεκάνησος επιλέχτηκε ούσα το μοναδικό παράδειγμα στην Ελλάδα που παρουσιάζει δείγματα αποικιοκρατικής αρχιτεκτονικής, τα οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελούν προϊόντα της ιταλικής κατοχής.

Η περίπτωση της Ερυθραίας επιλέχτηκε για τους εξής λόγους: Πρώτον, επειδή οι Ιταλοί την προόριζαν ως κέντρο βιομηχανίας των ιταλικών κτήσεων στην Αφρική.² Δεύτερον, επειδή η Ασμάρα, πρωτεύουσα της Ερυθραίας, θεωρείται από την UNESCO ως μνημείο σύγχρονης πολιτιστικής κληρονομιάς, έχοντας διατηρήσει αναλλοίωτη την αποικιακή αρχιτεκτονική παραγωγή, η οποία περιλαμβάνει κτίρια υπακούουν σε εκλεκτικιστικά πρότυπα ή ακολουθούν αρχές διάφορων κινημάτων του μοντέρνου.³ Τέλος, διότι το διάστημα από το 1922 μέχρι 1941, δηλαδή το διάστημα που κυβερνούσε την Ιταλία ο Μουσολίνι και που πραγματοποιήθηκε η οικοδόμηση του

² Gebremedhin Naigzy , *Asmara, Africas secret modern city*, Dialogue on Urbanism and Architecture, The Faculty of Architecture, TU, Delft, 2007, σελ. 5

³ Ό.π., σελ. 1

μεγαλύτερου μέρους των βιομηχανικών κτιρίων στην Ερυθραία, συμπίπτει χρονολογικά με την οικοδόμηση των βιομηχανικών κτιρίων στη Ρόδο.

Όσον αφορά στη Δωδεκάνησο, η περίοδος που θα μας απασχολήσει είναι από το 1921, χρονολογία που δημιουργήθηκε η πρώτη μεγάλη βιομηχανία, μέχρι το 1938 που κτίστηκε το τελευταίο μεγάλο βιομηχανικό κτήριο και σήμανε το τέλος αυτής της δραστηριότητας.

Η περίοδος αυτή διακρίνεται σε δύο υποπεριόδους που αντιστοιχούν στις περιόδους διοίκησης του Lago (1923 – 1936) και του De Vecchi (1936-1947). Η αλλαγή από την μετριοπαθή πολιτική του Lago στην πιο καταπιεστική του De Vecchi αντανακλάται στην αρχιτεκτονική των δύο περιόδων και κατ'επέκταση στην αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτιρίων, με τη περίοδο διοίκησης του Lago να αντιστοιχεί στην αρχιτεκτονική του «προστάτη» και τη περίοδο De Vecchi να αντιστοιχεί στην αρχιτεκτονική του «κατακτητή».⁴

Βιομηχανικά κτίρια που υπακούουν στα πρότυπα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής είναι η καπνοβιομηχανία T.E.M.I. (1927), ο αλευρόμυλος S.A.M.I.C.A. (1938), το κτήριο της Coloniale Siderurgica (1938).

Τέλος, οι δύο αυτές περιπτώσεις ιταλικής κυριαρχίας επιλέχθηκαν επειδή προσέφεραν τη δυνατότητα άντλησης συμπερασμάτων μέσω της σύγκρισης τους. Η περίοδος της ιταλικής κυριαρχίας και στις δύο περιπτώσεις διακρίθηκε σε δύο χαρακτηριστικές υποπεριόδους, που ακολουθούν τον τρόπο διοίκησης όπως αυτή σηματοδοτήθηκε από την αλλαγή των προσώπων εξουσίας στη Δωδεκάνησο και από την άνοδο του Μουσολίνι και τις επιπτώσεις του γεγονότος αυτού για την Ερυθραία.

Όσον αφορά στις υπόλοιπες αποικίες της Ιταλίας στην Αφρική: η Λιβύη δεν κρίθηκε σκόπιμο να μας απασχολήσει διότι ακολούθησε διαφορετική εξέλιξη στην αρχιτεκτονική της (από τον μεσογειακό ρασιοναλισμό στη μνημειακότητα) και οι υπόλοιπες κτήσεις δεν συμπίπτουν χρονικά με την περίπτωση της ιταλικής κυριαρχίας στη Δωδεκάνησο.⁵

⁴ Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα (1912-1943)*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα, 2002, σελ. 43

⁵ Κολώνας Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 26, 27

Γ. Η υπόθεση εργασίας και η θεωρητική της υποστήριξη. Ο ρόλος της τεχνολογίας ως μέσο επιβολής κατά την πάροδο του χρόνου και ο αντίστοιχος θεωρητικός προβληματισμός

Ο ρόλος της τεχνολογίας ως μέσο επιβολής⁶ έφτασε στο αποκορύφωμά του στο πέρασμα από τις αγροτικές κοινωνίες στις βιομηχανικές, δηλαδή με ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Η κατοχή των μέσων παραγωγής που απέκτησαν μεγαλύτερη σημασία με την πρόοδο της τεχνολογίας, αποτελούσε μέσο οικονομικής κυριαρχίας.

Παράλληλα με την εξέλιξη της τεχνολογίας, εξελίσσεται και ο φιλοσοφικός προβληματισμός που αφορά στον ρόλο της τεχνολογίας στην κοινωνία, την εξουσία που θα μπορούν να ασκούν οι έχοντες στα χέρια τους τα μέσα παραγωγής, τις μεταβολές της μορφής της εξουσίας αυτής ανάλογα με τις διάφορες κοινωνικές περιστάσεις και τη χρήση της τεχνολογίας ως όπλο ολοκληρωτικού πολέμου. Παρακάτω αναφέρουμε κάποιες απόψεις θεωρητικών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα για το ρόλο της τεχνολογίας.

Οι περισσότερες θεωρίες γύρω από την τεχνολογία ισχυρίζονται, ότι από τη στιγμή που μια κοινωνία εξαρτάται από την τεχνολογία, τότε αυτόματα η αυταρχική διάρθρωση και ιεραρχία αποτελούν αναγκαία χαρακτηριστικά. Πρόκειται έτσι για θεωρίες, οι οποίες προϋποθέτουν κάποιες μορφές τεχνολογικό ντετερμινισμό, υποστηρίζοντας επομένως ότι το πεπρωμένο της κοινωνίας εξαρτάται από έναν μη κοινωνικό παράγοντα

⁶ Η τεχνολογία χρησιμοποιούταν ως μέσο κυριαρχίας και στις προβιομηχανικές κοινωνίες, και ως ένα βαθμό, ακόμα και στις κοινωνίες της αρχαιότητας. Για παράδειγμα, η ανακάλυψη του τροχού και η εφεύρεση των πλοίων διευκόλυνε την διεξαγωγή του εμπορίου ενισχύοντας οικονομικά τις πόλεις που διέθεταν τα απλά αυτά μέσα επικοινωνίας, σε σχέση με άλλες, πιο πρωτόγονες. Επίσης, ένας άλλος τρόπος χρήσης της τεχνολογίας ως μέσο επιβολής που παρουσιάστηκε ήδη από την αρχαιότητα ήταν και η παραγωγή όπλων, με χαρακτηριστική την εφεύρεση του καταπέλτη το 399 π.Χ., (Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki/καταπέλτης> 24/11/2012) ο οποίος κυριάρχησε ως πολεμικό μέσο πολλών λαών για πολλά χρόνια. Η δημιουργία όπλων με τη χρήση της πυρίτιδας, σε συνδυασμό με τις νέες δυνατότητες μετακίνησης που παρείχε η εξέλιξη στις κατασκευές των πλοίων, οδήγησε στην ανακάλυψη νέων ηπείρων από τους Ευρωπαίους, στις οποίες επιβλήθηκαν ώστε να τις μετατρέψουν αργότερα σε αποικίες τους.

Εικόνα 1 Adolph von Menzel: industrieller Alltag (Η καθημερινότητα στην βιομηχανία)

(τεχνολογία), ο οποίος ενώ επηρεάζει δεν επηρεάζεται.⁷ Έτσι, η εκλογίκευση (rationalization), γίνεται ο μοναδικός πολιτιστικός ορίζοντας και ο τεχνολογικός σχεδιασμός το κλειδί για την αποτελεσματικότητα των σύγχρονων ηγεμονιών.⁸

Ο Max Weber,⁹ πατέρας του τεχνολογικού ρασιοναλισμού προσπαθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να συσχετίσει τον έλεγχο της φύσης μέσω της τεχνολογίας με τον έλεγχο της εργατικής δύναμης από τη διεύθυνση.¹⁰ Κάποιες δεκαετίες αργότερα, ο Marcuse¹¹ διατυπώνει μια κριτική στην άποψη αυτή του Max Weber, υποστηρίζοντας ότι ο έλεγχος της εργατικής δύναμης από τους κατέχοντες τα μέσα παραγωγής δεν συνιστά φυσική νομοτέλεια¹² γιατί σε αντίθεση με την τάση για έλεγχο της φύσης από τα ανθρώπινα όντα που αποτελεί γενετικό χαρακτηριστικό, είναι προϊόν μιας συγκεκριμένης κοινωνικής διαστρωμάτωσης (του καπιταλιστικού συστήματος μισθολογίας).

Η τεχνολογία ως μέσο επιβολής από την εμφάνιση των πρώτων αποικιοκρατικών τάσεων μέχρι σήμερα έχει αποκτήσει έναν επιπλέον ρόλο. Στα πλαίσια της χρήσης της τεχνολογίας σε συνθήκες πολέμου όχι όμως ως πηγή υλικού μόνον εξοπλισμού αλλά και ως όπλο ψυχολογικής επιβολής, αναδύεται η έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου.¹³ Χαρακτηριστικές ιστορικές στιγμές εφαρμογής του ολοκληρωτικού πολέμου είναι ο Β' Παγκόσμιος

⁷ Feenberg Andrew, *Technology and the Politics of Knowledge*, Indiana University Press, ΗΠΑ , 1995 , σελ 9

⁸ Γεωργιάδης Νικόλαος, Διδακτορική διατριβή: *Εξουσία, τεχνολογία και πολιτισμός: Οντολογικές και κοινωνικο-πολιτικές προσεγγίσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, Αθήνα, 2008, σελ 7

⁹ Max Weber (1864 -1920) Γερμανός κοινωνιολόγος, φιλόσοφος και θεωρητικός της πολιτικής οικονομίας.

¹⁰ Βλ. Weber Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Scribners, New York, 1958

¹¹ Herbert Marcuse (1898-1979), Γερμανός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, μέλος της Σχολής της Φρανκφούρτης

¹² Γεωργιάδης Νικόλαος, ό.π., σελ 7

¹³ Το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του ολοκληρωτικού πολέμου είναι ότι δεν περιορίζεται στην καταστροφή των εχθρικών στρατευμάτων, αλλά επεκτείνεται στην ερείπωση του περιβάλλοντος, της ταυτότητας και της τιμής των τοπικών πληθυσμών. (Πηγή: Γεωργιάδης Νικόλαος, ό.π, σελ. 152)

Πόλεμος και ο Ψυχρός Πόλεμος. Ωστόσο, οι απαρχές της μεθοδολογίας του, εντοπίζονται πολύ νωρίτερα, στην περίοδο εμφάνισης των πρώτων αποικιών. Οι άποικοι, αφού καταλάβουν διαμέσου της στρατιωτικής βίας τις αποικίες, συνεχίζουν την προσπάθεια για άσκηση εξουσίας στον ντόπιο πληθυσμό και με άλλες μεθόδους. Αλλοιώνουν τις τοπικές κουλτούρες και παραδόσεις, ανατρέπουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής σε κοινότητες και προκαλούν την βίαιη αστικοποίηση του ντόπιου πληθυσμού, δημιουργώντας του νέες ανάγκες που για να τις καλύψει όμως γίνεται εξαρτημένος από τους εποίκους. Οι άποικοι φέρνουν μαζί τους την τεχνογνωσία τους και τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα, ιδρύουν εργοστάσια που χρησιμοποιούν αυτές τις νέες τεχνολογίες και αντλούν εργατικό δυναμικό από τον ντόπιο πληθυσμό που έχει συσσωρευτεί στα αστικά κέντρα μετά τη βίαιη αστικοποίησή του.

Η τεχνολογία συχνά είναι συνυφασμένη με την επιβολή εξουσίας των κατεχόντων τα παραγωγικά μέσα στην υπόλοιπη κοινωνία, όπως προκύπτει από τον φιλοσοφικό λόγο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα¹⁴ αλλά και από πιο σύγχρονους στοχαστές όπως ο και ο Paul Virilio¹⁵ και ο Theodor Adorno¹⁶, οι οποίοι ανέπτυξαν τις θεωρίες τους στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως το υπέρτατο κακό. Η πεποίθηση του Virilio για τον έμφυτο ολοκληρωτικό χαρακτήρα των νέων τεχνολογιών είναι απο-προσανατολιστική, εφόσον «απομακρύνει» τη θεωρητική προσοχή από συγκεκριμένες καταπιεστικές χρήσεις της εξουσίας από τοπικές, ηγεμονικές ομάδες. Οι νέες τεχνολογίες δεν είναι ούτε έμφυτα απελευθερωτικές αλλά ούτε και στατικά καταπιεστικές. Η άποψη του Adorno για την τεχνολογία ταυτίζεται τρόπον τινά με αυτήν του Γάλλου αρχιτέκτονα και φιλόσοφου Paul Virilio κατά το ότι κατασκευάζει ένα στοχασμό, ο οποίος ενισχύει την πεποίθηση ότι η ταξική διαστρωμάτωση που συνίσταται αφενός στις «παθητικές και καταπιεσμένες μάζες» που

¹⁴ Ο.π., σελ 184

¹⁵ Paul Virilio (γεν. 1932). Είναι γνωστός για τα συγγράμματα του αναφορικά με την τεχνολογία, την εξέλιξη της οποίας συσχετίζει με την ταχύτητα, τη δύναμη, την αρχιτεκτονική, την πόλη, την τέχνη και τον πόλεμο.

¹⁶ Theodor Adorno (1903-1969) ,Γερμανός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, μουσικολόγος και συνθέτης, ηγετικό στέλεχος της Σχολής της Φρανκφούρτης, της οποίας το έργο έχει συνδεθεί με στοχαστές όπως ο Ερνστ Μπλοχ, ο Βάλτερ Μπένγιαμιν, Μαξ Χορκχάιμερ και Χέρμπερτ Μαρκούς, για τους οποίους το έργο των Φρόιντ, Μαρξ και Χέγκελ ήταν απαραίτητο για μια κριτική της σύγχρονης κοινωνίας.

γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης και αφετέρου στην «τεχνολογική ελίτ», είναι αδύνατο να εξαλειφτεί ώστε να δημιουργηθεί μια αταξική κοινωνία.¹⁷

Τα αναλυτικά ερωτήματα

Η ερμηνεία επιχειρεί να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

- 1) Ποια αρχιτεκτονική έκφραση υιοθετήθηκε από την ιταλική διοίκηση για τα βιομηχανικά της κτίρια στη Δωδεκάνησο και πως ερμηνεύεται η συγκεκριμένη επιλογή; Η επιλογή αυτή προήγαγε την αρχιτεκτονική;
- 2) Διακρίνεται διαφοροποίηση στην αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτιρίων της ιταλικής διοίκησης ανάμεσα στις δύο περιόδους, προσάτη και κατακτητή και πώς αυτό ερμηνεύεται;
- 3) Υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στην βιομηχανική αρχιτεκτονική της Δωδεκανήσου κατά την περίοδο της ιταλικής διοίκησης με αυτήν της αντίστοιχης περιόδου της υπόλοιπης Ελλάδας; Και πώς αυτή ερμηνεύεται;
- 4) Υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στην βιομηχανική αρχιτεκτονική της Δωδεκανήσου κατά την περίοδο της ιταλικής διοίκησης και αυτής της Ερυθραίας και πως αυτή ερμηνεύεται;
- 5) Λειτουργήσε τελικά η τεχνολογία ως μοχλός εδραίωσης της εξουσίας των Ιταλών στη Δωδεκάνησο;

¹⁷ Ό.π., σελ 192

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Α. Οι αποικιοκρατικές τάσεις της Ιταλίας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ου. Η περίπτωση της ιταλικής κυριαρχίας στη Δωδεκάνησο

Η επέκταση με τη μορφή δημιουργίας αποικιών είχε εμφανιστεί από την αρχαιότητα¹⁸ και έχει μεγάλη παράδοση που φθάνει στη σύγχρονη εποχή με τις ευρωπαϊκές χώρες να έχουν ηγετικό ρόλο¹⁹. Η Ιταλία, η οποία θα μας απασχολήσει στην εν λόγω εργασία, μη συγκροτώντας ενιαίο κράτος μέχρι το 1870, είναι από τις τελευταίες ευρωπαϊκές χώρες που αναπτύσσουν αποικιοκρατική πολιτική. Οι πρώτες αποικιακές τάσεις της εκδηλώνονται στα 1880 με την εγκαθίδρυση προτεκτοράτου στη Σομαλία. Την πρώτη της αποικία αποτέλεσε η Ερυθραία (1890), η οποία θα μας απασχολήσει στην εργασία, στη συνέχεια η Σομαλία (1905), και με τη συνθήκη του Ουχά (1912) η Τριπολίτιδα, η Κυρηναϊκή και έμμεσα η Δωδεκάνησος, η οποία επικυρώθηκε ως ιταλική κτήση τα επόμενα χρόνια.²⁰ Με τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου και τη συνθηκολόγησή της η Ιταλία θα χάσει το σύνολο των υπερπόντιων κτήσεών της.²¹

Τα Δωδεκάνησα μέχρι το 1912 ήταν τουρκοκρατούμενα. Το 1911 ξεκίνησαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του ιταλοτουρκικού πολέμου στη Λιβύη, οι οποίες με απόφαση της φιλελεύθερης κυβέρνησης του Giovanni Giolitti επεκτάθηκαν στα Δωδεκάνησα.²² Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα σε μια περίοδο που τα μέτρα της

¹⁸ κυρίως από τους Αιγύπτιους, τους Φοίνικες, τους Έλληνες και τους Ρωμαίους, γεγονός το οποίο αποδεικνύει η διεθνής λέξη *metropolis*, που προέρχεται από την ελληνική μητρόπολη, και η λέξη 'colony' η οποία προέρχεται από τη λατινική *colonia* (περιοχή για καλλιέργεια).

(Πηγή: <http://en.wikipedia.org/colony> 24/11/2012)

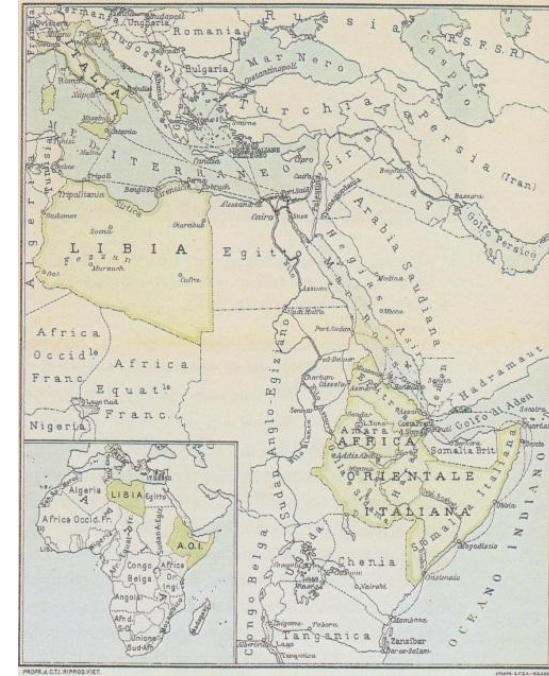
¹⁹ Η σύγχρονη αποικιοκρατία, αναφέρεται στην εποχή από τον 15^ο αιώνα, και ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Αμερικής από τον Χριστόφορο Κολόμβο το 1492, ως τον 20^ο αιώνα, διάστημα μέσα στο οποίο οι κύριες ευρωπαϊκές δυνάμεις δημιούργησαν εκτεταμένα δίκτυα αποικιών σε όλες τις υπόλοιπες ηπείρους του πλανήτη. (Πηγή: <http://en.wikipedia.org/colony> 24/11/2012)

²⁰ Το 1915, με τη συνθήκη του Λονδίνου επιτρέπεται η ίδρυση ιταλικού προτεκτοράτου στην Αλβανία παρέχοντας στην Ιταλία πρόσβαση στα Βαλκάνια και ενισχύοντας τη θέση της στην Ανατολική μεσόγειο. Το 1936 το φασιστικό καθεστώς επιτυγχάνει την κατάληψη της Αιθιοπίας και τέλος, το 1939 πραγματοποιείται η στρατιωτική κατάληψη της Αλβανίας.

(Πηγή: Κολώνας Βασίλης, ό.π. σελ. 10,11)

²¹ Κολώνας Βασίλης, ό.π. σελ. 10,11

²² Η επιλογή των νησιών προς κατάληψη δεν ήταν αυστηρά προκαθορισμένη, καθώς από το 1911 κυκλοφορούσαν φήμες για την πρόθεση των Ιταλών να καταλάβουν νησιά του βορείου Αιγαίου ή ακόμα και πόλεις της Μικράς Ασίας. Παρόλο που αρχικά η

Εικόνα 2 Οι ιταλικές κτήσεις στη Μεσόγειο και στην ανατολική Αφρική κατά το 1938.

Εικόνα 4 Ιταλοί ναύτες αποβιβάζονται για πρώτη φορά στο λιμάνι της Ρόδου. Η πόλη, χωρίς υλικές ζημιές παραδίδεται στο νέο

Εικόνα 3 Ένας ενημερωτικός χάρτης. Τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα και η θέση τους στο ΝΑ Αιγαίο και στη Μεσόγειο.

οθωμανικής διοίκησης είχαν προκαλέσει την αγανάκτηση και την απόγνωση του πληθυσμού. Σε αυτό το κλίμα, οι νέοι κατακτητές αντιμετωπίστηκαν από τους Ροδίτες ως πολιτισμένοι, χριστιανοί, Ευρωπαίοι απελευθερωτές, οι οποίοι σε λίγο καιρό θα τους ένωσαν με τη μητέρα Ελλάδα.²³

Με τον πόλεμο της Λιβύης αναζωπυρώνεται η αποικιοκρατική μεγαλομανία του προηγούμενου αιώνα και επιδιώκεται η διεύρυνση της Ιταλίας στην Ανατολία και τη Συρία.²⁴ Η κατοχή των Δωδεκανήσων και η δημιουργία μιας διασφαλισμένης υπεροχής, θα επέτρεπε η Ρόδος να γίνει η βάση της οικονομικής αυτής διεύρυνσης στην ανατολή.²⁵

Την αφορμή για την ιταλική κυριαρχία στα Δωδεκάνησα έδωσε η συνθήκη του Ουχ, με την οποία συμφωνείται οι δύο κυβερνήσεις να διατάξουν την ανάκληση των στρατευμάτων τους, η μεν οθωμανική από την Τριπολίτιδα και την Κυρηναϊκή, η δε ιταλική από τα Δωδεκάνησα.²⁶ Ο προσωρινός αυτός χαρακτήρας της παραμονής των Ιταλών μετατράπηκε σε μόνιμος, με την αμοιβαία μη τήρηση της συμφωνίας.

Η πλήρης κυριαρχία των Ιταλών σημειώνεται κατά την περίοδο 1923-1943, μέσω της αρχικά μετριοπαθούς πολιτικής του Μ. Λαγό και στη συνέχεια της ιδιαίτερα σκληρής πολιτικής του DeVecchi. Και οι δύο διοικητές, διατηρώντας ένα διαφορετικό προφίλ ο καθένας, έχουν κοινό στόχο τον πλήρη εξιταλισμό και εκφασισμό των

κατοχή των περιοχών είχε προσωρινό χαρακτήρα, λειτουργώντας ως αντιπερισπασμός εις βάρος των τουρκικών δυνάμεων, στη συνέχεια αποδείχτηκε ότι οι Ιταλοί είχαν βλέψεις για μόνιμη κυριαρχία στη Δωδεκάνησο.

(Πηγή: Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου – προγραμματικής σύμβασης ΥΠΠΟ – ΤΑΠΑ – Δήμου Ρόδου, Ρόδος, 1998, σελ 21, 22,23)

²³ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου – προγραμματικής σύμβασης ΥΠΠΟ – ΤΑΠΑ – Δήμου Ρόδου, Ρόδος, 1998., σελ. 31,32

²⁴ Ο.π., σελ. 51

²⁵ Σε άρθρα του ημερήσιου και περιοδικού τύπου της Ιταλίας τα Δωδεκάνησα θεωρούνται ως η πρώτη πράξη του ιταλικού ιμπεριαλισμού στην Ανατολή

(Πηγή, Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ο.π., σελ. 51)

²⁶ Ο.π., σελ. 61

Δωδεκανήσων. Για τον παραπάνω λόγο, επεμβαίνουν²⁷ ανάμεσα σε άλλα στην αρχιτεκτονική, την πολεοδομία και τέλος την οικονομία.

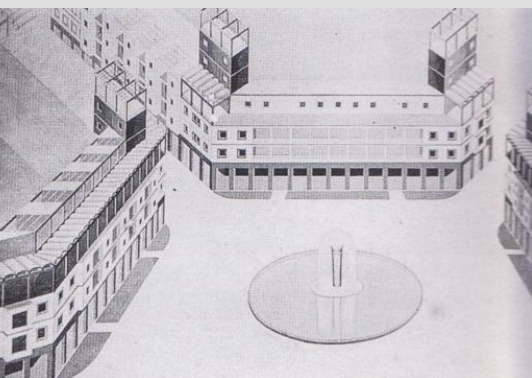

Εικόνα 5 Πανοραμική άποψη της Ρόδου το 1912. Διακρίνονται τα κτίρια της οθωμανικής διοίκησης και οι πρώτες εκτός των τειχών κατοικίες.

Εικόνα 6 Πανοραμική άποψη της Ρόδου το 1936. Διακρίνεται το νέο διοικητικό κέντρο των Ιταλών στο Μαντράκι.

²⁷ στην εκπαίδευση, με τη σταδιακή επιβολή της εκμάθησης της ιταλικής γλώσσας στα σχολεία, στην εκκλησία, στην τοπική αυτοδιοίκηση, στη δικαστική οργάνωση, και απονομή δικαίου (Πηγή, Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ο.π., σελ. 51)

Εικόνα 7 Το Foro Italico και η διαμόρφωση του θαλασσιου μετώπου στην Τρίπολη της Λιβυής. (G. Volpi, 1935)

Εικόνα 8 Η πρόταση του A. Libera στον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για την πλατεία του καθεδρικού ναού της Τρίπολης στη Λιβυή. Κολώνας σελ. 23

B. Η προσέγγιση της Ιταλίας για την αποικιακή αρχιτεκτονική από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20^{ου}

Ο προβληματισμός που υπάρχει στην Ιταλία μεταξύ ρασιοναλισμού και μνημειακής αρχιτεκτονικής μεταφέρεται από την μητρόπολη και στις αποικίες.²⁸ Επιπρόσθετα, ο αρχιτεκτονικός προβληματισμός θα εμπλουτιστεί από νέα ζητήματα που εγείρονται και που αφορούν το χαρακτήρα που οφείλει να έχει η αρχιτεκτονική των αποικιών της Ιταλίας εν γένει. Οι πρώιμες κρατικές επιδιώξεις όσον αφορά τους στόχους που όφειλε να υπηρετεί η αποικιακή αρχιτεκτονική ήταν σαφείς: Η αρχιτεκτονική των αποικιών όφειλε να είναι εκφραστής της ιδεολογίας που σκοπό είχε να συνθέσει μία συμπαγή αποικιακή ταυτότητα, να υπογραμμίζει το κύρος και τη δύναμη της Ιταλίας στα μάτια των άλλων Ευρωπαϊκών χωρών και τέλος να λαμβάνει υπόψη την παράδοση της μητρόπολης αλλά και να αντλεί αναφορές από την ντόπια παράδοση (αρχιτεκτονική του προστάτη)²⁹, κάτι το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή ακολουθώντας τα εκλεκτικιστικά πρότυπα.³⁰ Μετά την ανακήρυξη του imperium όμως, η μεταστροφή της φασιστικής αποικιακής πολιτικής θα επιβάλει στην αρχιτεκτονική των αποικιών (μέχρι τότε μεσογειακός ρασιοναλισμός³¹) τις αρχές της μνημειακότητας (Monumentalismo).³²

Ο πρώτος εκφραστής του προβληματισμού για την αποικιακή αρχιτεκτονική ήταν ο ρασιοναλιστής αρχιτέκτονας Enrico Rava.³³ Το 1936 εμφανίζεται το Μανιφέστο περί αποικιακής αρχιτεκτονικής από τον

²⁸ Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ.25

²⁹ Fuller Mia, *Building Power: Italy's colonial architecture and urbanism 1923-1940*, Cultural Antropology, Vol.3, No.4, Nov.1988, σελ 456

³⁰ Όσον αφορά στις αποικίες στην Αφρική, η διάσταση μεταξύ αφρικανικής «παραδοσιακής» αρχιτεκτονικής και ιταλικής «κλασικής» αρχιτεκτονικής έκανε επιτακτική την εισαγωγή ενός νέου όρου. Στην περίπτωση της αποίκησης της Λιβυής ο όρος μεσογειακότητα έλυσε αυτό το πρόβλημα.

(Πηγή: Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ.26,27)

³¹ Η αρχιτεκτονική πρωτοπορία του Μιλάνο με επικεφαλής τον Giovanni Muzio, άρχισε να επαναπροσεγγίζει τις κλασικές μορφές της Μεσογείου. Ως συνειδητή αντίθεση στη λατρεία της μηχανής του φουτουρισμού. Το πρώτο έργο αυτού του κινήματος, τα διαμερίσματα Ca Brutta του Muzio (1923), αποτέλεσε το σημείο αφετηρίας για το έργο των Ιταλών ρασιοναλιστών.

(Πηγή: Frampton Kenneth, *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική, Ιστορία και Κριτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Λονδίνο 2007, σελ. 195)

³² Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 26,27

³³ Ο Rava υποστηρίζει και εκείνος ως βέλτιστη λύση το συνδυασμό δυτικών και ντόπιων παραδόσεων ερμηνευμένων υπό το πρίσμα του μοντέρνου προβληματισμού.

Giovanni Pellegrini, που είναι περισσότερο μία λίστα κανόνων που καλό θα είναι να ακολουθεί η αποικιακή αρχιτεκτονική.³⁴ Σε όλες τις εκφράσεις προβληματισμών που αφορούν την αποικιακή αρχιτεκτονική μπορούμε να πούμε ότι αυτές συνοψίζονται στην προσπάθεια για προσαρμογή μίας λειτουργικής αρχιτεκτονικής στις κοινωνικές και κλιματικές κυρίως απαιτήσεις των αποικιών.³⁵ Το μοντέρνο στην περίπτωση των αποικιών καταλήγει να είναι συνώνυμο του απλού, του λιτού, του απέρριτου.³⁶ Η μεταστροφή στη διοίκηση που σηματοδοτείται από την ύστερη κυρίως χρονική περίοδο εξουσίας του Μουσολίνι, η στροφή στην πολιτική του κατακτητή από αυτή του προστάτη, απορρίπτει όλους τους παραπάνω προβληματισμούς και αναδεικνύει ως αποικιακή αρχιτεκτονική εκείνη που αντλεί αναφορές αποκλειστικά από τα ιταλικά πρότυπα και εκφράζει τα φασιστικά ιδεώδη μέσω της μνημειακότητας.³⁷

(Πηγή: Demissie Fassil, *Colonial architecture and urbanism in Africa, Intertwined and contested histories*, εκδ. Ashgate, Η.Π.Α., 1988, σελ 44)

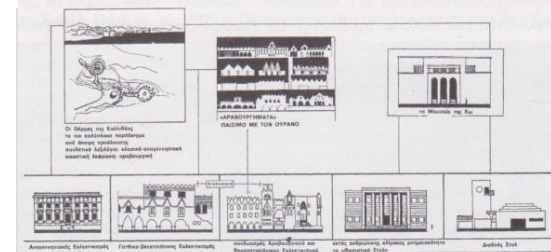
³⁴ Demissie Fassil, *Colonial architecture and urbanism in Africa, Intertwined and contested histories*, εκδ. Ashgate, Η.Π.Α., 1988.,

σελ 45

³⁵ Ο.π., σελ 45

³⁶ Ο.π., σελ 44

³⁷ Ο.π., σελ 49

Εικόνα 9 Οι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί που χρησιμοποιούν οι Ιταλοί στα Δωδεκάνησα. Μορφολογική κατάταξη κατά τον Αντωνιάδη.

Εικόνα 10 Επάνω το γυμνάσιο Αρένων της Ρόδου (1924-1925) και κάτω το κτίριο της ιταλικής πρεσβείας στο Κάιρο (1928-1930). Έργα και τα δύο του Fl. Di

Γ. Η βιομηχανική αρχιτεκτονική της Ερυθραίας κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων (1912-1947)

Με την κατοχύρωση της ιταλικής κυριαρχίας στην Ερυθραία, απαραίτητη προϋπόθεση για την πλήρη οικονομική εκμετάλλευση της κατεκτημένης χώρας κρίθηκε η ίδρυση επιχειρήσεων και αντίστοιχα η οικοδόμηση εργοστασίων.

Η άνοδος του Μουσολίνι στην εξουσία σήμανε την κήρυξη της Ερυθραίας ως βιομηχανικό κέντρο των ιταλικών κτήσεις της Αφρικής,³⁸ με αποτέλεσμα να ανεγερθούν πλήθος νέων εργοστασίων στις πόλεις της Ερυθραίας και ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα Ασμάρα. Η έκρηξη ανοικοδόμησης εργοστασίων σχετίζεται με ένα επιπλέον λόγο, αυτό της εκδήλωσης επεκτατικών τάσεων της μουσολινικής Ιταλίας σε βάρος της Αιθιοπίας. Οι ιταλοί σκόπευαν να συνδέσουν τα βιομηχανικά κέντρα της Ερυθραίας με την Αιθιοπία.³⁹

Η βιομηχανική αρχιτεκτονική της Ερυθραίας ακολουθεί τρεις αρχιτεκτονικές τάσεις. Τον εκλεκτικισμό, το μοντερνισμό (σε διάφορες εκδηλώσεις του, όπως την Art Deco, τον ρασιοναλισμό⁴⁰ και το φουτουρισμό) και το μονουμενταλισμό.⁴¹ Ο εκλεκτικισμός επικρατούσε ως τάση μέχρι το 1936 και ακολουθούσε τα πρότυπα της πολιτικής του προστάτη,⁴² αλλά και παραδοσιακά αρχιτεκτονικά στοιχεία και μεθόδους κατασκευής. Ο ρασιοναλισμός είναι το κίνημα το οποίο υιοθετήθηκε πιο πολύ από κάθε άλλο στην ιταλοκρατούμενη Ερυθραία.⁴³ ενώ τα περισσότερα βιομηχανικά κτίσματα στο πνεύμα του μονουμενταλισμού χτίστηκαν στην

³⁸ Gebremedhin Naigzy, ό.π., σελ. 5

³⁹ En.wikipedia.org/wiki/Italian_Erythrea, 28/10/2012

⁴⁰ Τα πρώτα έργα των ρασιοναλιστών στη μητρόπολη Ιταλία φανέρωναν την προτίμηση τους για συνθέσεις βασισμένες σε βιομηχανικά θέματα. (Πηγή: Frampton Kenneth, ό.π., σελ. 185)

⁴¹ Gebremedhin Naigzy, ό.π., σελ. 10

⁴² Denison Edward, *Dossier: Asmara: Africa's secret capital of modern architecture*, 2007

⁴³ είχε σκοπό την πλήρη αποκοπή από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του παρελθόντος της Ερυθραίας, (Πηγή: Gebremedhin Naigzy, σελ 17)

Gebremedhin Naigzy , ό.π., σελ 17

Εικόνα 11 Παράδειγμα Art Deco βιομηχανικού κτιρίου στην Ασμάρα. Silicon Factory, αρχιτέκτονες Carlo Marchi και Carlo Montalbetti, 1938

Εικόνα 12 Εργοστάσιο αρχιτεκτονικής Art Deco στο Dekemhare

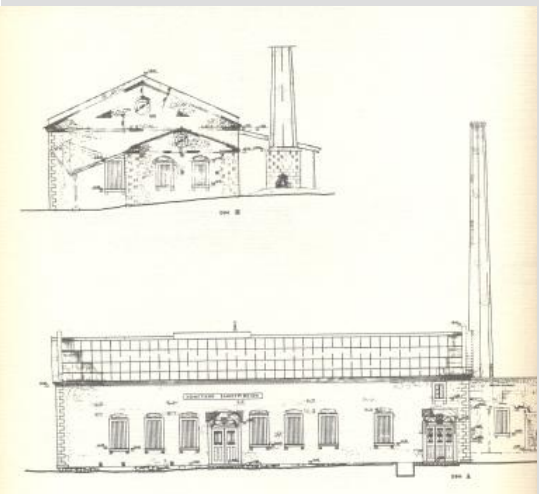
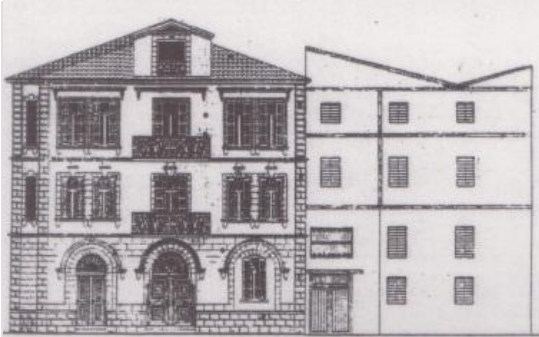
Ασμάρα μεταξύ του 1938 και του 1941. Τα εργοστάσια που ανεγέρθησαν διέθεταν για την εποχή πολύ σύγχρονο εξοπλισμό.

Η αρχή του Β 'Παγκοσμίου Πολέμου σταμάτησε την ανοδική πορεία των επιχειρήσεων. Οι Βρετανοί, με την κατάληψη της Ερυθραίας το 1941, απέσπασαν από τα εργοστάσια τον μηχανολογικό τους εξοπλισμό αλλά και κάποια από τα κατασκευαστικά στοιχεία, τα οποία ήταν δυνατόν να μεταφερθούν, προκειμένου να τα στείλουν στην Ινδία και σε άλλες αποικίες τους.

Εικόνα 13 Εργοστάσιο ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής στην Ασμάρα

Εικόνα 14 Ο φουτουρισμός, με τις έντονες αναφορές του στις αλλαγές που επέφερε η σύγχρονη βιομηχανία και τεχνολογία, έχει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Ασμάρα το πρατήριο της FIAT του Guiseppe Pettrazi (1938)

Εικόνα 15 Όψη της οικίας και του κυλινδρόμυλου Ματθαίου

Εικόνα 16 Όψεις του κεντρικού κτιρίου του Κοινοτικού ελαιοτριβείου της Αγίας Παρασκευής στη Λέσβο,

Δ. Η βιομηχανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων (1912-1947)

Τα πρώτα χρόνια της ανεξάρτητης Ελλάδας και μέχρι τη δεκαετία του 1830 δεν υπάρχουν⁴⁴ ακόμα δείγματα εκβιομηχάνισης.⁴⁵ Η ανάπτυξη των πόλεων που επιταχύνεται σημαντικά από τη δεκαετία του 1870 και μετά⁴⁶, αποτελεί βασικό παράγοντα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας.⁴⁷

Από τη γέννηση της βιομηχανίας μέχρι το 1900 έχουν σημειωθεί μικρές αλλαγές στη δομή της, καθώς δεν έχει μεσολαβήσει καμιά σημαντική τεχνολογική καινοτομία,⁴⁸ σε αντίθεση με την βιομηχανία των προηγμένων Ευρωπαϊκών χωρών που σημειώνουν τεράστια άλματα.

Όσον αφορά στην βιομηχανική αρχιτεκτονική της υπό εξέταση περιόδου, καταρχάς (κατά τις αρχές του 20ου αιώνα) επηρεάζεται από την γενικότερη τάση άνθησης του ελληνικού στοιχείου στην οικονομία και την πολιτική. Συγκεκριμένα, απορρίπτονται οι παραδοσιακές ανατολίτικες επιδράσεις που θυμίζουν οθωμανική επιρροή και πραγματοποιείται μια στροφή στην Ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική μορφολογία, η οποία έχει αναπτυχθεί στο πνεύμα του κλασικισμού.⁴⁹ Στη συνέχεια (κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα) εμφανίστηκε η δεύτερη γενιά εργοστασίων, που ασχολιόταν με νέους κλάδους⁵⁰, στις επεκτάσεις των

⁴⁴ Η χώρα είναι αγροτική και αραιοκατοικημένη, με τα αστικά κέντρα να βρίσκονται ακόμα σε εμβρυακή κατάσταση.

(Πηγή: Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό αρχείο Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 1986, σελ. 15)

⁴⁵ Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό αρχείο Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 1986, σελ. 15

⁴⁶ Ο.π. σελ. 67

⁴⁷ Η εισαγωγή της ατμομηχανής, η δημογραφία, η ανάπτυξη των ανταλλαγών και κυρίως το διεθνές πλαίσιο, καθώς η Ελλάδα ακολούθησε την πορεία της εκβιομηχάνισης των Ευρωπαϊκών χωρών που πραγματοποιήθηκε με την εξάπλωση του καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, λειτούργησαν ως παράγοντες ανάπτυξης της βιομηχανίας. (Αγριαντώνη Χριστίνα, ό.π. σελ. 110)

⁴⁸ Ο.π. σελ. 339

⁴⁹ Σηφουνάκης Νίκος, *Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο, Ελαιοτριβεία – Σαπωνοποιεία, 19^{ος} και αρχές 20ού αιώνα*, ΤΕΔΚ Λέσβου, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1994, ό.π., σελ. 159

⁵⁰ όπως η χημική βιομηχανία, η βιομηχανία τροφίμων και ποτών, η καπνοβιομηχανία, παράλληλα με τους παλαιότερους κλάδους που συνέχιζαν να ανθούν

βιομηχανικών περιοχών.⁵¹ Βασικό χαρακτηριστικό της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής της υπό εξέταση περιόδου είναι το γεγονός ότι η μορφή των εργοστασίων προκύπτει από την εκάστοτε λειτουργία τους.⁵² Η διάταξη των κατόψεων εξυπηρετεί τη γραμμική διαδοχή επεξεργασίας προϊόντων είτε κατά μήκος είτε καθ ύψος, μεταξύ των ορόφων. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτιρίων, π.χ. μέγεθος και σχήμα ανοιγμάτων, είχαν σχεδιαστεί επίσης με σκοπό να εξυπηρετούν τις ανάγκες παραγωγής του αντίστοιχου προϊόντος που παρήγαγε η βιομηχανία. Άλλα χαρακτηριστικά των βιομηχανικών, είναι η αυστηρή γεωμετρική μορφή, η χρήση συμμετρίας στη διαμόρφωση των όψεων, η στιβαρότητα και η επιμέλεια των κατασκευών.⁵³ Από τις αρχές του αιώνα μέχρι τον β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα βιομηχανικά κτίρια είχαν επίσης σκοπό την προβολή της κοινωνικής και οικονομικής αίγλης του ιδιοκτήτη, γεγονός που καθόριζε την επιλογή των χαρακτηριστικών της όψης των κτιρίων που οικοδομούνταν.⁵⁴

Χαρακτηριστικά παραδείγματα ελληνικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής, στα οποία θα γίνει στη συνέχεια αναφορά, είναι το κοινοτικό ελαιотριβείο της Αγ. Παρασκευής στη Λέσβο (1910), ο αλευρόμυλος Ματθαίου στη Νάουσα (1911), και οι καπναποθήκες του Παπαστράτου στο Βόλο. (1935) . Τα συγκεκριμένα βιομηχανικά κτίρια επελέγησαν γιατί σε σύγκριση με κάποια χαρακτηριστικά ιταλικά βιομηχανικά κτίρια της Δωδεκανήσου οδήγησαν στη διεξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη διαφοροποίηση της ιταλικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στα Δωδεκάνησα σε σχέση με την βιομηχανική αρχιτεκτονική της υπόλοιπης Ελλάδας της ίδιας περιόδου.

Το 1929 με την διεθνή οικονομική κρίση, οι ιδρύσεις των νέων εργοστασίων διακόπηκαν.⁵⁵ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η βιομηχανία που αναπτύχθηκε στα Δωδεκάνησα δημιουργήθηκε σε μια περίοδο που η βιομηχανία τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς μαστιζόταν από τις δυσκολίες που είχε προκαλέσει η παγκόσμια οικονομική κρίση.

(Πηγή: Αγριαντώνη Χριστίνα, ό.π. σελ.339)

⁵¹ Αγριαντώνη Χριστίνα, ό.π. σελ.339

⁵² <http://www2.egeonet.gr>, 28/10/2012

⁵³ <http://www2.egeonet.gr>, 28.10.2012

⁵⁴ Κατσιγιάννη Ιωάννα, Κονδύλη-Λάγαρη Αντωνία, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, Αθήνα, 2000, σελ. 92

⁵⁵ Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ο Μεσοπόλεμος 1922- 1940*, β' τόμος, μέρος πρώτο, εκδ.

Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σελ. 275

Εικόνα 17 Καπναποθήκη Παπαστράτου στο Βόλο

Εικόνα 18 Εργάτες σε ώρα εργασίας, διακρίνονται οι χαρακτηριστικές φόρμες εργασίας

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Α. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας στα Δωδεκάνησα ως μέσο εξιταλισμού της οικονομίας και οι συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκε

Πριν περιγραφούν τα βιομηχανικά κτήρια ως μονάδες, θα γίνει μια προσπάθεια περιγραφής της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στα Δωδεκάνησα πριν την έλευση των Ιταλών.

Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα σε μια περίοδο που η βιομηχανία των νησιών ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, καθώς στη Δωδεκάνησο έως το 1912 δεν υπήρξαν σημαντικές βιομηχανικές μονάδες. Επίσης, αυτές που δημιουργήθηκαν κατά την πρώτη περίοδο της Ιταλικής Κυριαρχίας (1912 – 1923) δεν είχαν ιδιαίτερα μεγάλη παραγωγική δύναμη.⁵⁶

Με την εδραίωση της Ιταλικής κυριαρχίας στα Δωδεκάνησα το 1923 ξεκινά μια περίοδος εκβιομηχάνισης, η οποία αποτελούσε και πρωταρχικό στόχο των Ιταλών κατακτητών. Πραγματοποιείται συνεπώς η εισβολή από την Ιταλία ενός ασυγκράτητου πλήθους επιχειρηματιών, με αποτέλεσμα όλες σχεδόν οι παραγωγικές δυνατότητες των νησιωτών να περάσουν σε ιταλικά χέρια.^{57,58} Μαζί με τους επιχειρηματίες εισήχθησαν και άνθρωποι με τεχνολογική εμπειρία, γνώση και επιστημονική κατάρτιση.⁵⁹ Οι επιχειρήσεις που άκμασαν κυρίως ήταν αυτές της αγγειοπλαστικής, της αρωματοποιίας, της βυρσοδεψίας, της ελαιουργίας, της οινοποιίας, της

⁵⁶ Ο.π. σελ. 60

⁵⁷ Η νέα τεχνολογία που εισήγαγαν οι Ιταλοί δεν έγινε αποδεκτή από τους ντόπιους, με αποτέλεσμα οι κρατικές εταιρίες να παραμένουν ξένο σώμα στο όλο οικοδόμημα. Οι εμμονή των Δωδεκανησίων στις απαρχαιωμένες μεθόδους συχνά θεωρείται οπισθοδρομική. Τις νέες μεθόδους που του παρουσίαζαν οι κατακτητές τις αντιμετωπίζει με καχυποψία, παραμένοντας στις τεχνικές καλλιέργειας, κλαδέματος, επεξεργασίας των πρώτων υλών και στην επιλογή των φυτών που θα καλλιεργούσαν που είχαν μάθει από τους πρόγονούς τους. Οι καταναλωτές, επίσης, προμηθεύονταν τα είδη πρώτης ανάγκης από τους βιοτέχνες, χωρίς να τους ενδιαφέρει αν η ποιότητα αυτών είναι χαμηλότερη από αυτή που του προσφέρουν οι νέες τεχνικές. (Πηγή: Τσαλαχούρης, Κώστας, *Η Οικονομική Πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 2000., σελ. 171, 172)

Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 184, 185

⁵⁹ Γιαννοπουλος Γιάννης, ό.π, σελ. 59

σαπωνοποιίας, των σιδηρουργών, της ταπητουργίας, της αλευροβιομηχανίας και της επεξεργασίας σπόγγου και καπνού.⁶⁰

Οι περισσότερες από τις ιταλικές επιχειρήσεις εισέπρατταν βοήθεια από την ιταλική διοίκηση. Το ιταλικό κράτος, για να υπάρξει ανάπτυξη, αν και απέφυγε να διαθέσει ποσά του κρατικού προϋπολογισμού, πρόσφερε δασμολογικές, διοικητικές και τραπεζικές διευκολύνσεις, από τις οποίες, ωστόσο, μπορούσαν να επωφεληθούν μόνο οι Ιταλοί,⁶¹ ενώ οι Έλληνες επιχειρηματίες είχαν να αντιμετωπίσουν πλήθος δυσκολιών. Με αυτήν την πολιτική, σε συνδυασμό με την τεχνολογία που διέθεταν οι ιταλικές επιχειρήσεις, οι περισσότερες από τις ντόπιες επιχειρήσεις οδηγούνται στην εξαφάνιση.

⁶⁰ Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, *Ιταλικά βιομηχανικά συγκροτήματα στο νησί της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009, σελ. 30

⁶¹ Γιαννοπουλος Γιάννης, ό.π. σελ. 59

Εικόνα 22 Το Foro Italico στο Μαντάκι επί Μ. Lago. Διακρίνονται από πτα αριστερά η νέα αγορά, η τράπεζα της Ιταλίας, η ιταλική Λέσχη και τα Δικαστήρια. Fl. Di Fausto, 1924-1926.

Β. Τα βιομηχανικά συγκροτήματα: Περιγραφή των επιχειρήσεων, της αρχιτεκτονικής των βιομηχανικών κτιρίων και του μηχανολογικού εξοπλισμού.

Εισαγωγικά στοιχεία

Η περίοδος από το 1912 μέχρι το 1923 δεν παρουσιάζει δείγματα αποικιακής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής, καθώς είχε προσωρινό χαρακτήρα. Ωστόσο τότε ήταν που τέθηκαν τα θεμέλια του ιταλικού εποικοδομήματος γενικότερα στην αρχιτεκτονική.⁶²

-Η περίοδος του διοίκησης Lago (1924 - 1936)

Τα πρώτα βιομηχανικά κτίρια οικοδομήθηκαν την περίοδο του Μ. Lago. Η αρχιτεκτονική της περιόδου αυτής αντανακλά το μετριοπαθή ρόλο που ήθελε να παίζει ο Lago, δηλαδή την «πολιτική του προστάτη». Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής, οι Ιταλοί αρχιτέκτονες προσπαθούν να εντάξουν στη δημόσια αρχιτεκτονική στοιχεία από όλες τις ιστορικές περιόδους κυρίως του νησιού της Ρόδου, όπως το βυζάντιο, το ενετικό ή ισλαμικό παρελθόν της πόλης, τη λαϊκή τέχνη, την τοπική ανώνυμη αρχιτεκτονική, με ιδιαίτερη αναφορά στο σπίτι της Λίνδου, και ακόμα από την αρχιτεκτονική παράδοση των χωρών της μέσης ανατολής, με ιδιαίτερη όμως εμμονή στην περίοδο των Ιωαννιτών ιπποτών.⁶³

Βιομηχανικά κτίρια που υπακούουν σε εκλεκτικιστικά πρότυπα είναι κυρίως τα δημοτικά σφαγεία (1925) και το οינוποιείο της C.A.I.R. (1928).

-Η περίοδος του διοίκησης του De Vecchi (1936 – 1947)

Η αρχιτεκτονική της διακυβέρνησης του De Vecchi, με κυρίαρχο ρεύμα το «Διεθνές Στυλ» ή μοντέρνα αρχιτεκτονική, εφαρμόστηκε και στα βιομηχανικά κτίρια της περιόδου αυτής, καθώς ικανοποιεί τις φιλοδοξίες της «πολιτικής του κατακτητή». Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική της περιόδου De Vecchi, αυτή χαρακτηρίζεται

⁶² Καρανάσος Κωνσταντίνος, *η πολιτική για τον σχεδιασμό του χώρου και τη διαχείριση των μνημείων στη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου κατά την ιταλική κατοχή 1912-1947* – περίληψη διδακτορικής, σελ. 138.

⁶³ Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 43

από τον απόλυτο πουρισμό, με την απογύμνωση του ιστορικού και εκλεκτικιστικού ύφους των νέων οικοδομημάτων από τον «ιστορικό» διάκοσμο, κυρίως με την καθαίρεση των αραβουργημάτων από αρκετά δημόσια κτήρια, και την αναμόρφωσή τους σύμφωνα με ένα ύφος που είχε κύρια χαρακτηριστικά το μνημειώδες, την αυστηρή συμμετρία και τη συνύπαρξη του κλασικού με το μοντέρνο. Το ύφος αυτό έγινε γνωστό ως «εξαγνισμός» ή «κάθαρση» της αρχιτεκτονικής του De Vecchi. Χαρακτηριστικό αυτού του ύφους όσον αφορά στην Ρόδο είναι η χρήση της finta pietra.⁶⁴

Βιομηχανικά κτίρια που υπακούουν στα πρότυπα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής είναι η καπνοβιομηχανία Τ.Ε.Μ.Ι. (1927), ο αλευρόμυλος Σ.Α.Μ.Ι.Σ.Α. (1938), το κτήριο της Coloniale Siderurgica (1938).

Η θέση των βιομηχανικών κτιρίων στην πόλη

Οι περισσότερες βιομηχανικές μονάδες βρίσκονται στη Ρόδο και την Κω, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είχε σημειωθεί σημαντική βιομηχανική δραστηριότητα και σε άλλα νησιά, όπως η Κάλυμνος, η Λέρος η Κάρπαθος κλπ.

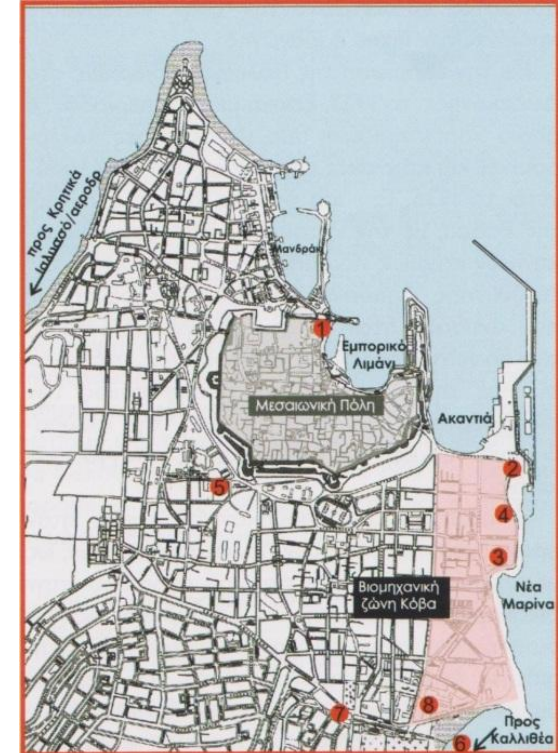
Στην Κω πολλά από τα βιομηχανικά κτίσματα βρίσκονται στην παραθαλάσσια περιοχή, στην περιοχή Κρητικά – Κουμπουρνού,⁶⁵ η οποία προβλεπόταν από το Μ. Lago να αποτελέσει βιομηχανική ζώνη. Όσον αφορά την πόλη της Ρόδου, με την οποία θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα στην παρούσα εργασία, τα περισσότερα βιομηχανικά κτίρια συγκεντρώνονται στο νότιο τμήμα της πόλης, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες οι πέντε ορθόδοξες συνοικίες⁶⁶ και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή Κόβα κατά μήκος της παραλιακής οδού. Η τοποθεσία αυτή άλλωστε προβλεπόταν από το ιταλικό ρυθμιστικό σχέδιο του 1926 για την τοποθέτηση των κυρίως βιομηχανικών συγκροτημάτων, αποθηκών και βοηθητικών χώρων υποστηρικτικών λειτουργιών.

Εξαίρεση αποτελούν το κτήριο της Coloniale Siderurgica, της καπνοβιομηχανίας Τ.Ε.Μ.Ι. (Tabacchi Egei Manufacture Italiana), τα οποία βρίσκονται εκτός της περιοχής Κόβα, σε άμεση γειτνίαση όμως με τις

⁶⁴ Ο.π.

⁶⁵ Σαλαμαστράκης Δημήτρης, *CAIR, ογδόντα χρόνια δημιουργίας, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009, σελ. 86

⁶⁶ Χριστοφυλάκης Στυλιανός, *η αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα επι ιταλοκρατίας (1912- 1945)* , σελ. 222

Εικόνα 24 Χάρτης της πόλης της Ρόδου με επισημασμένα τα ιταλικά βιομηχανικά κτίρια. Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου

παραδοσιακές ορθόδοξες συνοικίες του 19^{ου} αιώνα (μαράσια), και το εργοστάσιο της Rodia που βρίσκεται εκτός σχεδίου πόλης.

Η επιλογή να τοποθετηθεί η βιομηχανική ζώνη στην περιοχή Κόβα, εκτός από τη γειτνίαση της περιοχής αυτής με τη θάλασσα, γεγονός το οποίο διευκόλυνε τις μεταφορές, σχετίζεται πιθανώς και με την γειτνίαση με τις ορθόδοξες συνοικίες που αναφέρθηκαν. Οι γειτονίες αποτέλεσαν πηγή άντλησης εργατικού δυναμικού για τα νέα εργοστάσια, καθώς κατοικούνταν από ανθρώπους με χαμηλά εισοδήματα, οι οποίοι ήταν διαθέσιμοι να εργαστούν στις ιταλικές βιομηχανίες με πενιχρές αποδοχές.

Σήμερα τα περισσότερα από βιομηχανικά κτίρια της Ρόδου είναι εγκαταλελειμμένα, με κάποια από τα τμήματά τους κατεδαφισμένα,⁶⁷ αποτελώντας ανενεργές νησίδες στον πολεοδομικό ιστό της πόλης,⁶⁸ παρά την ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική τους.

Κριτήρια επιλογής βιομηχανικών κτιρίων που θα περιγραφούν.

Η επιλογή των κτιρίων γίνεται με κριτήριο πρώτον το μέγεθος της συμβολής τους στην εξέλιξη της οικονομίας, κατά συνέπεια επιλέγονται τα κτίρια των επιχειρήσεων με τις μεγαλύτερες παραγωγικές δυνατότητες, οι οποίες κατ' επέκταση διέθεταν και τον πιο εξελιγμένο μηχανολογικό εξοπλισμό. Επίσης, η αρχιτεκτονική των κτιρίων αυτών είναι αντιπροσωπευτική των υποπεριόδων που μελετάμε, διευκολύνοντας τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

1. Ηλεκτρικήβιομηχανία S.I.E.R.(Societa Industrie Elettriche Rodi)

⁶⁷ Πλήρως κατεδαφισμένο είναι μόνο το εργοστάσιο της ICARO. Σε λειτουργία, ενσωματωμένα στις νέες χρήσεις που προέκυψαν από τις ανάγκες της πόλης είναι τα κτήρια που βρίσκονται εκτός της περιοχής Κόβα, δηλαδή οι εγκαταστάσεις της καπνοβιομηχανίας T.E.M.I., στις οποίες στεγάζεται ένα συγκρότημα σχολείων, ένα τμήμα του συγκροτήματος της Rodia, το οποίο λειτουργεί ως αποθήκη νυχτερινού κέντρου, και το κτίριο της Coloniale Siderurgica το οποίο σήμερα στεγάζει κατοικίες.

⁶⁸ Ο.π. σελ. 29

Χρονολογία ίδρυσης επιχείρησης: 1923

Τοποθεσία: Αρχικό κτίριο, Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, πλατεία Σύμης

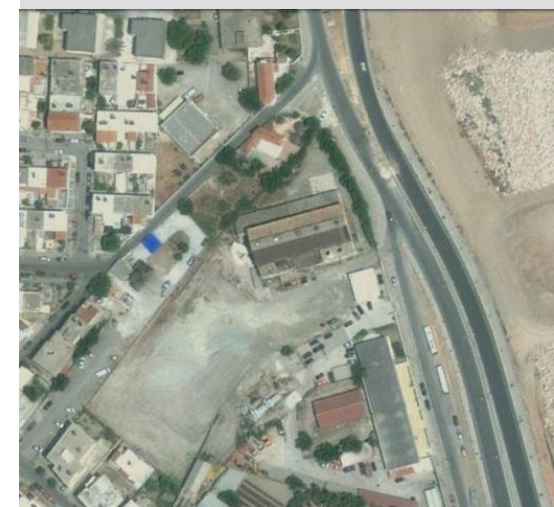
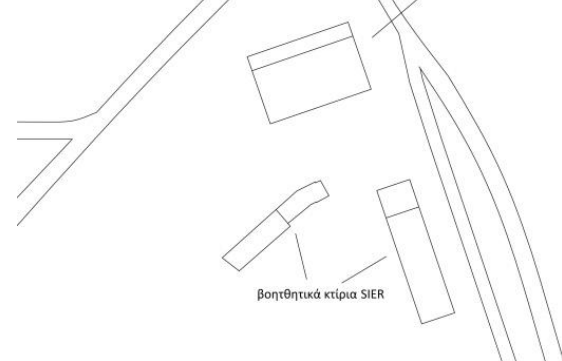
Νέο κτίριο, Δ. Ροδίων, περιοχή Κόβα, οδός Αυστραλίας

Κτίριο στην Κω, λιμάνι της πόλης Κω

Αρχιτέκτονας: Αρχικό κτίριο, Rodolfo Petracco

Εικόνα 25 Το εργοστάσιο στην περιοχή Κόβα. Άποψη από την οδό Αυστραλίας

Εικόνα 26 Διάγραμμα κτιρίων βιομηχανικού συγκροτήματος S.I.E.R. στην περιοχή Κόβα

Εικόνα 27 Φωτογραφία συγκροτήματος από Google Earth 2012

Η S.I.E.R. αποτελεί την πρώτη βιομηχανία που έχτισαν οι κατακτητές Ιταλοί στη Ρόδο. Ο λόγος που δόθηκε προτεραιότητα στον τομέα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας είναι ότι η δημιουργία ενός τέτοιου εργοστασίου θα αποτελούσε εφελτήριο για την ανάπτυξη όλων των άλλων βιομηχανιών οι οποίες εξασφάλιζαν την ενεργειακή τους υποδομή από τη S.I.E.R.⁶⁹ Συγκεκριμένα, στις 6 Οκτωβρίου 1923 υπογράφεται⁷⁰ η σύμβαση για την κατά αποκλειστικότητα πώληση της ηλεκτρικής ενέργειας για φωτισμό, κινητήρια δύναμη και έλξη στη Ρόδο μεταξύ της Κυβερνήσεως των Νήσων του Αιγαίου και της βιομηχανικής, ηλεκτρικής εταιρείας, για διάστημα πενήντα χρόνων.

Μηχανολογικός εξοπλισμός.

Οι εγκαταστάσεις της βιομηχανίας είναι σύγχρονες. Διέθετε τέσσερις θερμικές μηχανές, συνολικά των 1960 ίππων με εναλλακτήρες και 20 ηλεκτρικές μηχανές με διαφόρους μετασχηματισμούς. Πιο σύγχρονο είναι το τηλεφωνικό δίκτυο, το καλώδιο του οποίου καλύπτει 13.890 μ. Το 1940 το τηλεφωνικό δίκτυο της πόλης διέθετε 312 τηλέφωνα, από τα οποία τα 40 χρησιμοποιούσαν οι υπηρεσίες κυβερνήσεων των νήσων, 81 στρατιωτικές υπηρεσίες και 191 επιχειρήσεις και κάτοικοι.⁷¹ Το εργατικό προσωπικό που απασχολούσε η βιομηχανία ήταν 300 άτομα.⁷²

⁶⁹ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 31

⁷⁰ Παράλληλα υπογράφεται από τις δύο πλευρές νέα σύμβαση για την αποκλειστική παραχώρηση στη S.I.E.R. του τηλεφωνικού δικτύου της πόλης, η οποία είχε επίσης διάρκεια πενήντα χρόνων. Ως έδρα της εταιρείας ορίστηκε η ίδια η πόλη της Ρόδου, αλλά το διοικητικό της συμβούλιο παρέμεινε στο Μιλάνο. Το αρχικό της κεφάλαιο είναι 1.500.000 λιρέτες, το οποίο αυξάνεται σε 2.500.000 μετά τα δύο πρώτα χρόνια λειτουργίας και το 1940 σε 4.000.000. Από τις 10.000 μετοχές αξίας 450 λιρετών τις 8.104 τις είχε η εταιρία S.A.S.I. με έδρα το Μιλάνο, τις 1085 τις είχαν Ιταλοί υπήκοοι εβραϊκής καταγωγής και τις 811 Έλληνες. Η εταιρεία επεκτάθηκε και σε άλλα νησιά και κυρίως στην Κω, τη Λέρο και την Κάλυμνο. Στα υπόλοιπα νησιά δεν διέθετε εγκαταστάσεις. Τελικά η εταιρεία αγοράστηκε από το δημόσιο. (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π., σελ 361-362)

⁷¹ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π., σελ 361-362

⁷² Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 187

Τα κτίρια της βιομηχανίας S.I.E.R.

- *Το αρχικό κτίριο στην πλατεία Σύμης*

Το αρχικό κτίριο της εταιρείας βρίσκεται στην πλατεία Σύμης στη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Ο μεσαιωνικός χαρακτήρας στις όψεις του κεντρικού κτιρίου του συγκροτήματος αποδίδεται πιθανώς στον αρχιτέκτονα Rodolfo Petracco.

- *Το κτίριο στην περιοχή Κόβα*

Την δεκαετία του 1950, το νέο εργοστάσιο της ΔΕΗ οικοδομείται στην οδό Αυστραλίας στην ήδη βιομηχανοποιημένη περιοχή Κόβα, συγκεκριμένα στη θέση των βυρσοδεψίων Βιτώρια. Το κτίριο, παρά το μεγάλο του ύψος είναι ισόγειο μονόχωρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η όψη, η οποία οργανώνεται καθ' ύψος με τριπλή σειρά ανοιγμάτων. Η επικάλυψη γίνεται με καμπυλόμορφη στέγη, της οποίας το κεντρικό σχήμα υπερυψώνεται με σκοπό τη δημιουργία μιας επιπρόσθετης σειράς ανοιγμάτων για την εξασφάλιση φυσικού φωτισμού. Το κτίριο παραμένει από το 1997, έτος το οποίο η εταιρεία σταμάτησε τη λειτουργία της, μέχρι σήμερα εγκαταλελειμμένο στη φθορά του χρόνου, διατηρώντας ελάχιστο μέρος του μηχανολογικού του εξοπλισμού, αποτελώντας, μαζί με τον αλευρόμυλο S.A.M.I.C.A. ένα από τα δύο τοπόσημα της περιοχής Κόβα.⁷³

- *Το κτίριο στην Κω*

Το εργοστάσιο βρίσκεται στο λιμάνι της πόλης της Κω. Πρόκειται για ένα λιθόκτιστο κτήριο το οποίο δανείστηκε τα μορφολογικά του στοιχεία από τις επάλξεις του επιθαλάσσιου κάστρου της πόλης. Τα ανοίγματα είναι επιμήκη καθ ύψος, με την εξωτερικά κεκλιμένη ποδιά και το ανώφλι, και δέχονται ελάχιστο φωτισμό, θυμίζοντας πολεμίστρες. Στο πίσω μέρος, στην αυλή, υπάρχουν τα ηλεκτροπαραγωγά ζεύγη, ενώ στην επέκταση

Εικόνα 29 Το πρώτο κτίριο της S.I.E.R. στην παλιά πόλη της Ρόδου

Εικόνα 30 Το εργοστάσιο στην περιοχή Κόβα. Άποψη από την οδό Αυστραλίας

Εικόνα 31 Το κτίριο της S.I.E.R. στην Κω.

⁷³ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 31

του κτιρίου με οπλισμένο σκυρόδεμα προστέθηκε και γυάλινο πρόπυλο. Σήμερα το κτήριο στεγάζει γραφεία συναλλαγών με τους κατοίκους της πόλης.⁷⁴

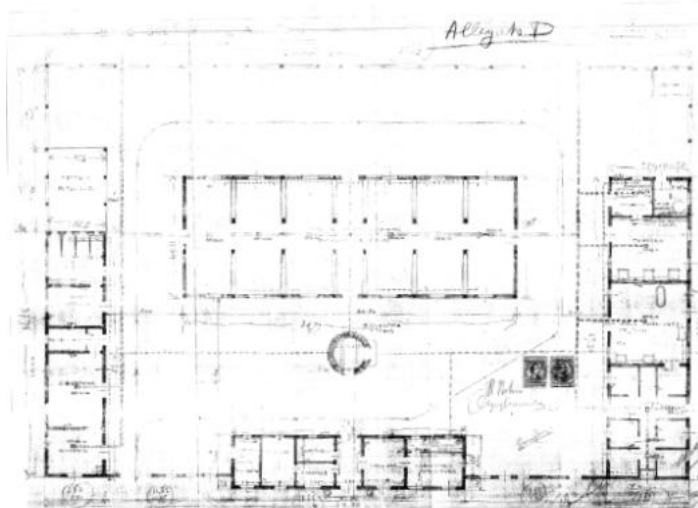
⁷⁴ Πασχαλίδης Γεώργιος, *Βιομηχανικά και προβιομηχανικά κτίρια στη Ρόδο και στη Κω. Μια πρώτη κατάγραφή, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ. 178,179

2. Δημοτικά σφαγεία, Mattatoio

Χρονολογία: 1925

Τοποθεσία: Δ. Ροδίων, περιοχή Κόβα, οδός Αυστραλίας

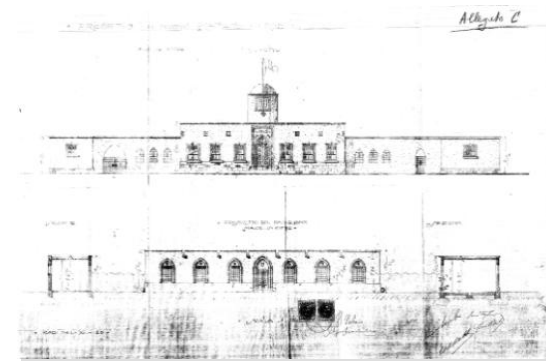
Αρχιτέκτονας: Florestiano di Fausto

Εικόνα 33 Κάτοψη δημοτικών σφαγείων Mattatoio

Εικόνα 34 . Άποψη από του κτιρίου από την οδό Αυστραλίας

Εικόνα 35. Όψεις των δημοτικών σφαγείων

Εικόνα 36. Όψη των δημοτικών σφαγείων

Εικόνα 37 Νότια όψη των δημοτικών σφαγείων

Εικόνα 38. Αύλειος χώρος των δημοτικών σφαγείων

Το κτίριο των δημοτικών σφαγείων.

Το συγκρότημα αποτελείται από ένα υπερυψωμένο κεντρικό κτίριο, γύρω από το οποίο διατάσσονται περιμετρικά σε διάταξη Π, επιμήκεις πτέρυγες μικρότερου ύψους. Στον αύλειο χώρο ορθώνεται μια θολωτή δεξαμενή νερού.⁷⁵

Η πρώτη πτέρυγα αποτελεί την κεντρική αίθουσα σφαγής. Η τυπολογία της αλλά και ο τρόπος δόμησης της διακρίνονται από απλότητα και σαφήνεια. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η ελεύθερη κάτοψη, που οργανώνεται σε έναν ενιαίο ορθογωνικό χώρο,⁷⁶ ο οποίος λειτουργικά χωρίζεται σε δύο τμήματα.⁷⁷ Το κτήριο αυτό είναι απόλυτα συμμετρικό με δύο κεντρικές εισόδους στον κατακόρυφο άξονα συμμετρίας και δύο δευτερεύουσες στον οριζόντιο άξονα.⁷⁸

Η δεύτερη πτέρυγα λειτουργούσε ως χοιροσφαγείο.⁷⁹ Αποτελείται από τρεις αίθουσες οι οποίες έχουν υποστεί μικρές τροποποιήσεις στην εσωτερική διάρθρωσή τους.⁸⁰

Η τρίτη πτέρυγα διατηρεί την αρχική της μορφή και τυπολογία και επιμερίζεται σε χώρους που εξυπηρετούσαν ανεξάρτητες λειτουργίες.⁸¹ Παλιότερα περιλάμβανε το κτηνιατρείο, την κατοικία του φύλακα και έναν ανεξάρτητο χώρο για τη μέτρηση του βάρους των ζώων, ο οποίος συνδεόταν με εσωτερική «πλαστιγιά».⁸²

Η τέταρτη πτέρυγα απαρτίζεται από βοηθητικούς χώρους του σφαγείου, οι οποίοι είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους.⁸³ Παλιότερα περιλάμβανε αποδυτήρια, αποθηκευτικούς χώρους και χώρους υγιεινής.⁸⁴

⁷⁵ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 31

⁷⁶ Μαργιέ Αναστασία, *Το συγκρότημα των Δημοτικών Σφαγείων στη Ρόδο. Ανάλυση – τεκμηρίωση και πρόταση αποκατάστασης.*

Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου, ό.π., σελ. 153

⁷⁷ Ο.π. σελ. 152

⁷⁸ Ο.π. σελ. 153

⁷⁹ Ο.π. σελ. 152

⁸⁰ Ο.π. σελ. 153

⁸¹ Ο.π.

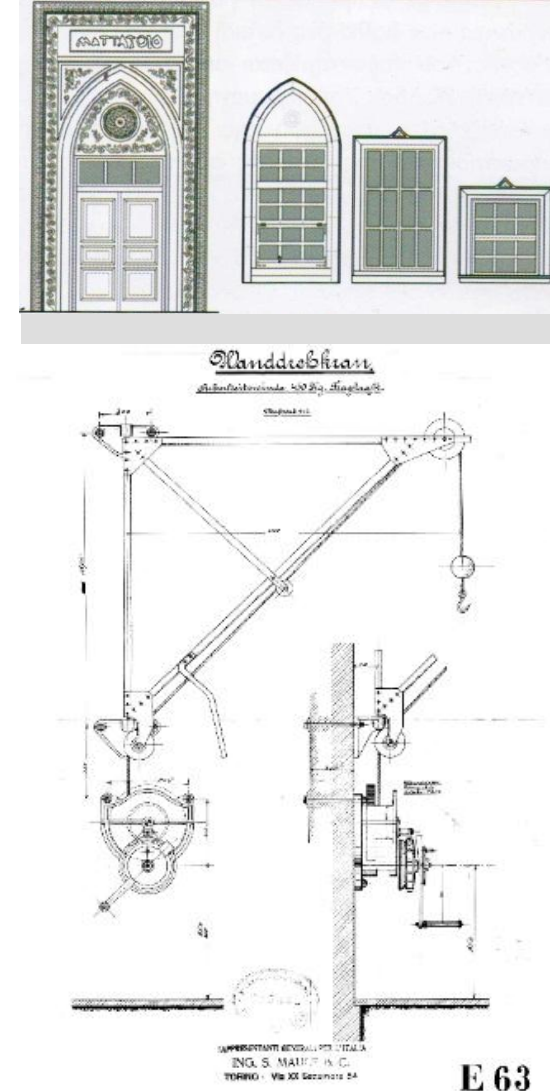
⁸² Ο.π. σελ. 152

Ο υδατόπυργος βρίσκεται στον κεντρικό αύλειο χώρο και πρόκειται για ένα επιβλητικό κτίριο εξαγωνικής κάτοψης. Ο αύλειος χώρος περιλάμβανε επίσης τον διαμορφωμένο κήπο, την πλάστιγγα και χώρους για την παραμονή των ζώων.⁸⁵

Όσον αφορά την οργάνωση των όψεων, είναι διακριτός ο διαχωρισμός σε βάση, κορμό και στέψη. Χαρακτηριστικό της βάσης είναι η επένδυση της με τρεις σειρές από fintarietra, υλικό το οποίο χρησιμοποιείται σε πολλά από τα ιταλικά κτίσματα και έχει σκοπό να μιμηθεί το υλικό του μεσαιωνικού τείχους. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του συγκροτήματος εκφράζουν τις επιρροές του εκλεκτικισμού που αποτελεί κύριο ρεύμα της εποχής. Χαρακτηριστικό της δυτικής όψης του συγκροτήματος είναι η περίτεχνη κεντρική είσοδος, η οποία είναι διακοσμημένη με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της γοτθικής αρχιτεκτονικής και τα τοπικά χαρακτηριστικά της Λίνδου. Επίσης, σημαντικά μορφολογικά στοιχεία είναι τα παράθυρα, τα οποία συνδυάζουν διάφορες μορφές τόξων γοτθικού ρυθμού.⁸⁶

Μηχανολογικός εξοπλισμός

Ο μηχανολογικός εξοπλισμός που στεγάζεται στα δημοτικά σφαγεία είναι χειροκίνητος και περιλαμβάνει υδραυλικές εγκαταστάσεις, συστήματα αγκίστρων για την ανάρτηση των σφάγιων σε τροχαλίες και κλίβανοι.⁸⁷

Εικόνα 39 Στα ανοίγματα συνδυάζονται τα γοτθικά μορφολογικά χαρακτηριστικά με τα τοπικά μορφολογικά στοιχεία της περιοχής της Λίνδου.

Εικόνα 40 Σχέδιο τμήματος μηχανολογικού εξοπλισμού των δημοτικών σφαγείων

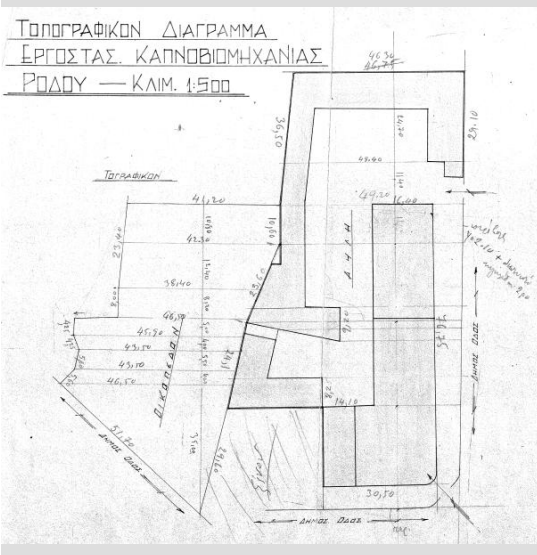
⁸³ Ο.π. σελ. 153

⁸⁴ Ο.π. σελ. 152

⁸⁵ Ο.π., σελ. 153

⁸⁶ Ο.π., σελ. 154

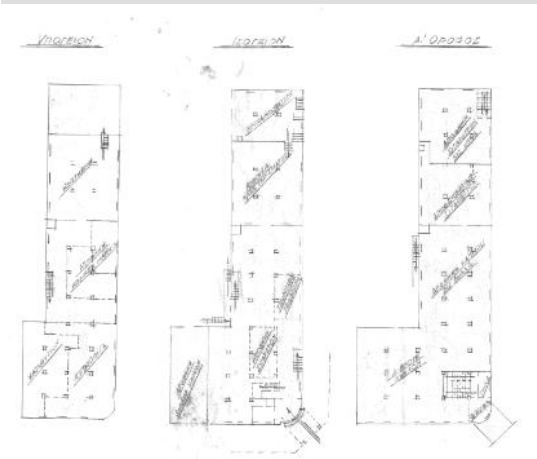
⁸⁷ Ο.π. σελ. 153

3. Καπνοβιομηχανία Τ.Ε.Μ.Ι. (Tabacchi EgeiManufactureItaliane)

Χρονολογία: 1927

Τοποθεσία: Δ. Ροδίων, περιοχή Αγ. Ιωάννη

Εικόνα 41 Η κεντρική είσοδος του κτιρίου

Εικόνα 42 Τοπογραφικό διάγραμμα εργοστασίου καπνοβιομηχανίας Ρόδου

Εικόνα 43 Κάτοψη υπογείου, ισογείου και ορόφου

Η καπνοβιομηχανία αποτελούσε ένα από τα πρώτα σημαντικά επιτεύγματα στον τομέα της αγροτικής και οικονομικής ανασυγκρότησης του νησιού.⁸⁸ Από την εταιρία παράγονταν και τα εξαιρετικής ποιότητας πούρα και τσιγάρα με την επωνυμία «Rodì» και «Samsoun».⁸⁹

Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα η διοίκηση Lago καταφέρνει να εξουδετερώσει τους ξένους επιχειρηματίες ώστε οι μετοχές να συγκεντρωθούν στο Ιταλικό μονοπώλιο ΑΤΙ. Στη συνέχεια εξαναγκάζει τα ανώτερα κυβερνητικά στελέχη να παραχωρήσουν τις μετοχές στην Κυβέρνηση Ιταλικών νήσων του Αιγαίου, ώστε να διαχειρίζεται αυτή μόνο την εταιρία.⁹⁰

Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι οι προϋπάρχουσες μικρές καπνοβιομηχανίες αναγκάστηκαν να κλείσουν λόγω αφενός της προνομιακής μεταχείρισης από τη διοίκηση⁹¹ και αφετέρου λόγω της αδυναμίας τους να ανταγωνιστούν το σύγχρονο μηχανολογικό εξοπλισμό της καπνοβιομηχανίας Τ.Ε.Μ.Ι.

Μηχανολογικός εξοπλισμός – συνθήκες εργασίας

Το εργοστάσιο περιλάμβανε πέντε καινούριες σιγαροποιητικές μηχανές, σύγχρονες εγκαταστάσεις και αποθηκευτικούς χώρους. Τα ειδικά θερμοκήπια για τη για την καλλιέργεια καπνών βρίσκονταν στη VillaPassa στην οδό προς τη Villanova.⁹² Το εργατικό προσωπικό της επιχείρησης ανερχόταν σε 600 άτομα.⁹³

⁸⁸ Η Ανώνυμη εταιρεία Τ.Ε.Μ.Ι. ιδρύθηκε το 1926 με τα πρώτα κεφάλαια της εταιρίας να είναι βελγικά και ελληνικά. Η διάρκεια της εταιρίας ορίζεται να είναι 40ετής, περίοδος που θα έληγε το 1966. Το αρχικό κεφάλαιο ήταν 2.750.000 λιρέτες, που αυξήθηκε το 1938 σε 4.000.000. Σκοπός της εταιρίας είναι η κατασκευή, εμπορία και εξαγωγή σιγαρέττων, πούρων, καπνών και η ανάπτυξη της καπνοκαλλιέργειας στα νησιά (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 213-214)

Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 213-214

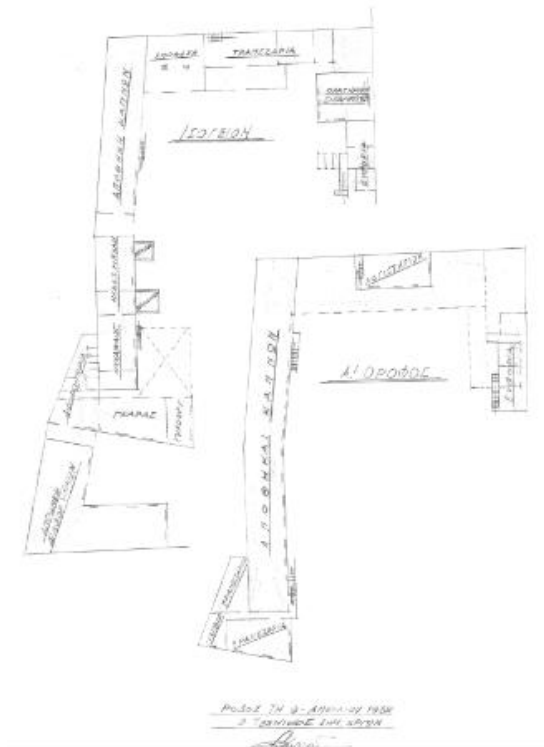
⁸⁹ Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, *Ιταλικά βιομηχανικά συγκροτήματα στο νησί της Ρόδου*, ό.π., σελ. 34

⁹⁰ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 214

⁹¹ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 186-187

⁹² Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 34

⁹³ Τα πρώτα χρόνια της ιδρύσεως της εταιρίας είναι πολύ σκληρά για τους εργαζόμενους. Με την ανοχή της διοίκησης οι εργοδότες εξαναγκάζουν τους εργαζόμενους του εργοστασίου να δουλεύουν σε ρυθμούς και συνθήκες, ώστε να μη διαφέρουν από ειλωτες. Η Ροδιακή εφημερίδα στις 2 Ιουλίου 1928 στο φύλλο 958 στη στήλη «πρόσωπα και πράγματα» αναφέρει: «Θα ήτο σκληρόν αν δεν ηκούετο μία φωνή διαμαρτυρίας υπέρ των πτωχών εργατίδων της ΤΕΜΙ, αι οποίαι αντί γλίσθρου ημερομισθίου, το οποίον ταις δίνεται, υποχρεούνται να εργάζονται και μάλιστα σιωπώσαι επί ποινή προστίμου (!) από τις 6^{ης} πρωινής μέχρι της 8^{ης} μεταμεσημβρινής ώρας καθ' εκάστην, ήτοι ολόκληρον δεκατετράωρον. Αν η ανάγκη του βίου υποχρεοί την πενίαν να

Εικόνα 44 Κάτοψη βοηθητικών κτιρίων

Εικόνα 45 Η κεντρική είσοδος του κτιρίου την εποχή της ιταλοκρατίας

Το κτίριο της καπνοβιομηχανίας Τ.Ε.Μ.Ι.

Οι κτιριακές εγκαταστάσεις της βιομηχανίας βρίσκονται στη συνοικία του Αγίου Ιωάννη. Η ανέγερσή της ξεκίνησε το 1926 και ολοκληρώθηκε το 1927. Το αρχικό κτίριο είναι διώροφο και διαθέτει χαρακτηριστική καμπύλη στη συμβολή των δύο επιμήκων πλευρών του, η οποία αποτελεί και την είσοδο στο κτίριο. Το 1928 και στη συνέχεια το 1941 προστέθηκαν βοηθητικά κτήρια. Το συγκρότημα διακρίνεται από λιτές γραμμές και μεγάλα ανοίγματα και οι όψεις του έχουν επενδυθεί με fintaripetra.⁹⁴

Το κεντρικό κτίριο

Το υπόγειο στέγαζε το κοπτήριο, διάφορους αποθηκευτικούς χώρους καθώς και ένα καταφύγιο.

Το ισόγειο στέγαζε το μηχανοστάσιο, την αίθουσα πακεταρίσματος, το τεχνικό γραφείο, την αποθήκη σιγαρέτων και την αποθήκη των πρώτων υλών.

Ο όροφος στέγαζε το χώρο στον οποίο γινόταν η διαλογή φύλλου, την αποθήκη των Σιγαρέτων καθώς και την αποθήκη του καπνού και των φύλλων.

Τα βοηθητικά κτίρια που αναφέρθηκαν στέγαζαν επιπρόσθετους αποθηκευτικούς χώρους, ένα λογιστήριο, το μηχανουργείο, τις ηλεκτρικές μηχανές, τα αφοδευτήρια, ένα γκαράζ, ένα ξυλουργείο, την τραπεζαρία καθώς και ένα πρατήριο σιγαρέτων.

ζητήσει εργασία διά να ζήσει, άρα γε επιτρέπεται εις τους κεφαλαιούχους να εκμεταλλεύονται την αδυναμίας των άλλων και μάλιστα τόσο... τολμηρώς; Και περιήλθε άραγε τούτο εις γνώσιν του γραφείου της εργασίας της Σ. Διοικήσεως;». (Πηγή: Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 186)

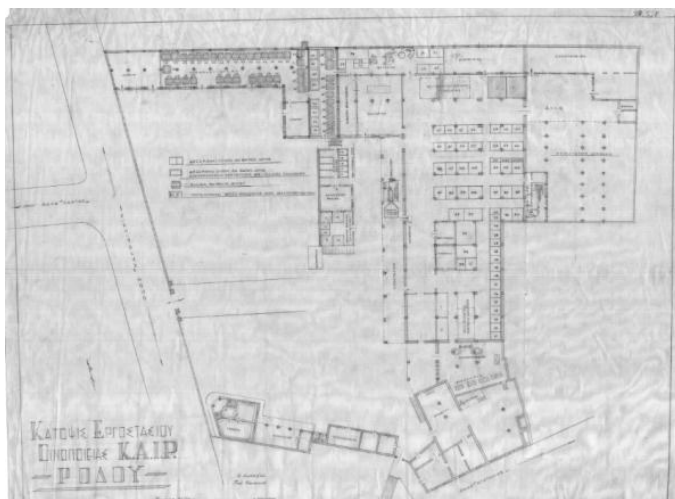
Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 186

⁹⁴ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 34

4. Οινοποιείο C.A.I.R. (Compania Agricola Industriale Rodi)

Χρονολογία: 1928

Τοποθεσία: Δ. Ροδίων, Περιοχή Κόβα

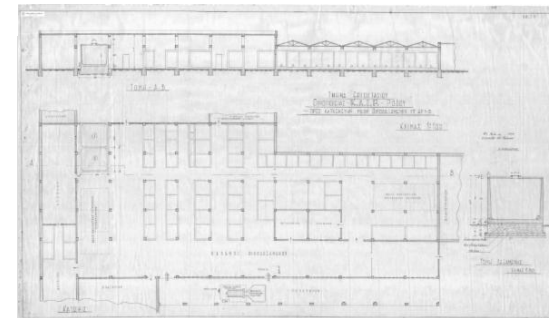
Εικόνα 47 Κάτοψη του εργοστασίου C.A.I.R στην πόλη της Ρόδου

Εικόνα 48 Όψη του εργοστασίου

Η εταιρία εξάγει φιάλες στην Ιταλία, σε άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης και την Αίγυπτο. Στις 12 Ιουλίου 1928 ιδρύθηκε η εταιρεία C.A.I.R..⁹⁵ Το 1932 ανεγείρει δεύτερο εργοστάσιο στην περιοχή Κουμπουρντού της πόλης της Κω. Λόγω του ότι οι ποσότητες που παρήγαγε το εργοστάσιο ήταν τεράστιες, η καλλιέργεια των αμπέλων δεν απορροφά μόνο την παραγωγή σταφυλιών της Δωδεκανήσου, αλλά εισάγει ορισμένες κατηγορίες σταφυλιών από την ηπειρωτική Ελλάδα και ιδιαίτερα από τη Σάμο. Επίσης, εισάγονται από την Ιταλία ποσότητες

⁹⁵ Η διάρκεια της ορίστηκε τριακονταετής και το εταιρικό της κεφάλαιο ορίστηκε 1.100.000 λιρέτες (2.200 μετοχές 500 λιρετών η καθεμία), οι περισσότερες από τις οποίες ανήκαν σε Ιταλούς ιδιώτες (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 299)
Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 299

Εικόνα 49 Τομή και κάτοψη επέκτασης εργοστασίου

οινοπνεύματος και ζάχαρης.⁹⁶ Το εργατικό της προσωπικό είναι 400 άτομα.⁹⁷ Η εταιρία εξαγει φιάλες στην Ιταλία, σε άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης και την Αίγυπτο.⁹⁸

Στη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου η C.A.I.R. έχει την πλήρη υποστήριξη των αρχών κατοχής, οι οποίες με κάθε τρόπο προσπαθούν να συντρίψουν τις μικρές οινοποιητικές ελληνικές εταιρίες.⁹⁹

Μηχανολογικός εξοπλισμός

Το κτίριο της C.A.I.R. στην πόλη της Ρόδου από τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του είχε εξοπλιστεί με τα πλέον σύγχρονα μηχανήματα. Στο κεντρικό κτίριο είχαν εγκατασταθεί πιεστήρια και άλλα μηχανήματα και είχαν κατασκευαστεί οι δεξαμενές αποθήκευσης από τσιμέντο, ενώ παράλληλα υπήρχαν μεγάλα βαρέλια αποθήκευσης. Στα παράπλευρα κτίρια είχαν εγκατασταθεί το εμφιαλωτήριο και αποθηκευτικοί χώροι. Επίσης, από το 1954 μέχρι το 1974 προστέθηκαν νέες τσιμεντένιες δεξαμενές.¹⁰⁰ Το συγκρότημα ακόμη διέθετε δεξαμενές ζύμωσης, δεξαμενές επεξεργασίας καταλοίπων και χημικό εργαστήριο.¹⁰¹

Στο κτίριο της Κω, υπήρχαν μεγάλες δεξαμενές κρασιού από οπλισμένο σκυρόδεμα, ύψους 5 μέτρων, εγκαταστάσεις φίλτρων κρασιού και διάφορα μηχανήματα όπως ζυγιστήρια, πιεστήριο, θλιπτήριο, ψυκτική μηχανή, εμφιαλωτήριο και παρασκευαστήριο.¹⁰²

στο κτίριο στις Φάνες, υπήρχαν υπόγειες και υπέργειες δεξαμενές ενώ στην αυλή υπάρχει υπέργεια ανοιχτή δεξαμενή και μεταλλικός ανεμόμυλος (τρούμπα). Πέρα από τη γενική λογική της λειτουργίας του κτιρίου, η άλεση των σταφυλιών, η μεταφορά του μούστου στις δεξαμενές, και η πίεση γίνονταν όλα μηχανικά. Η απαιτούμενη ενέργεια λαμβάνονταν από την καύση πετρελαίου και στη συνέχεια η θερμική ενέργεια

⁹⁶ Ο.π. σελ. 59

⁹⁷ Η ετήσια παραγωγή κρασιού υπολογίζεται σε 25.000 εκατόλιτρα. Τα κρασιά είναι τυποποιημένα και πολυτελείας. (Πηγή: Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 186)

⁹⁸ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 186

⁹⁹ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 59

¹⁰⁰ Ο.π., σελ. 300

¹⁰¹ Σαλαμαστάκης Δημήτρης, *CAIR, ογδόντα χρόνια δημιουργίας, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π. σελ. 84.

¹⁰² Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 33

¹⁰³ Καστανού – Χαραλαμποπούλου Θεμελίνα, *Η προσπάθεια εκβιομηχάνισης – μεταποίησης αγροτικών προϊόντων της νήσου Κω (1951-1990), Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π. σελ. 200

Εικόνα 50 Η στοά του εργοστασίου

Εικόνα 51 Ο χώρος αποθήκευσης του κρασιού

Εικόνα 52 Εργάτης σε ώρα εργασίας, μπροστά από βοηθητικό κτίριο του εργοστασίου

μετατρέπονταν σε μηχανική μέσω ενός κεντρική μοτέρ. Η κίνηση με τη βοήθεια ενός συστήματος ιμάντων, τροχών και γραναζιών μεταφερόταν παντού.¹⁰³

Τα κτήρια της C.A.I.R.

- *Το κτίριο στη Ρόδο*

Οι εγκαταστάσεις της εταιρείας βρίσκονταν στη συμβολή των οδών Μακρυγιάννη και Αυστραλίας, στην περιοχή Κόβα. Το συγκρότημα οργανώνεται γύρω από έναν αύλειο χώρο και το κεντρικό του κτήριο χαρακτηρίζεται από μία επιμήκη στοά με τοξωτά ανοίγματα. Η είσοδος στο κτίριο γίνεται από την οδό Καποδιστρίου, ενώ παράλληλα υπήρχε και μία βοηθητική είσοδος από την οδό Αυστραλίας. Όσον αφορά τη μορφολογία, το κτίριο συνδυάζει στοιχεία της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής με αραβουργήματα και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αποικιακής αρχιτεκτονικής.¹⁰⁴ Από το 2007 το αρχικό συγκρότημα παραμένει εγκαταλελειμμένο, είναι ωστόσο σε πλήρη λειτουργία το εργοστάσιο στην περιοχή Τσαίρι, το οποίο λειτουργεί από το 1998.¹⁰⁵

- *Το κτίριο στην Κω (1929)*

Το κτίριο στην Κω βρίσκεται σε παραθαλάσσια περιοχή, στην περιοχή Κρητικά – Κουμπουρνού,¹⁰⁶ η οποία προβλεπόταν από το Μ. Lago να αποτελέσει βιομηχανική ζώνη.¹⁰⁷ Το κτίριο διακρίνεται σε δύο φάσεις κατασκευής, από τις οποίες μόνο η πρώτη (1929-1930) αντιστοιχεί στην περίοδο της ιταλικής κυριαρχίας. Το κτίριο έχει κάτοψη μορφής Γ με ημικυκλική πρόσοψη στη θάλασσα μήκους 50 μέτρων, και αποτελείται από τέσσερα διαδοχικά επιμήκη τμήματα, από τα οποία το ένα στεγάζεται με επίπεδη στέγη από σκυρόδεμα και τα άλλα τρία με δίρριχτες στέγες. Οι διαστάσεις των επιμηκών τμημάτων είναι 33x7 μέτρα. Όσον αφορά στη δομή και στα υλικά του κτιρίου, το στατικό σύστημα είναι μεικτό, συνίσταται από φέρουσα τοιχοποιία πάχους 60 εκατοστών, υποστυλώματα από σκυρόδεμα διατεταγμένα σε κάναβο και ξύλινα ζευκτά. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από σκυρόδεμα, η στέγη αποτελείται από ξύλινα ζευκτά με τσιμεντόπλακες σε διαδοχικές

¹⁰³ Σαλαμαστράκης Δημήτρης, ό.π., σελ. 86

¹⁰⁴ Μαργιέ Αναστασία, ό.π. σελ. 32

¹⁰⁵ Σαλαμαστράκης Δημήτρης, ό.π., σελ. 84

¹⁰⁶ Ό.π., σελ. 86

¹⁰⁷ Πασχαλίδης Γεώργιος, ό.π., σελ 178

Εικόνα 53 Άποψη του εργοστασίου της C.A.I.R. στην περιοχή Κόβα από την οδό Αυστραλίας.

Εικόνα 54 Το οινοποιείο στην πόλη της Κω.

δίρριχτες στέγες και ένα τμήμα της στην πρόσοψη από επίπεδη πλάκα σκυροδέματος. Χαρακτηριστική είναι η επιχρισμένη εξωτερική λιθοδομή του κτιρίου, τα μαντώματα στο σοβά και στις θέσεις των ανοιγμάτων στη στέψη του δώματος και στη βάση του.¹⁰⁸ Χαρακτηριστικό στοιχείο της όψης του κτιρίου είναι η διάταξη των ανοιγμάτων του που προσδιορίζει και το χαρακτήρα της χρήσης του ως βιομηχανικό κτίριο.¹⁰⁹

- *Το κτίριο στις Φάνες (1930)*

Το κτίριο βρίσκεται εκτός του οικισμού, δεξιά της επαρχιακής οδού Ρόδου – Καμείρου. Πρόκειται για ένα παραδοσιακό κτίσμα που αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του δευτερογενούς τομέα προηγούμενων φάσεων ανάπτυξης.¹¹⁰ Το κτιριακό συγκρότημα είναι ισόγειο και διασπάται σε τρεις επιμέρους χώρους διαφορετικών χρήσεων, των οποίων η συνολική επιφάνεια είναι 1040 τ.μ. Αυτοί οι χώροι στεγάζουν τη διοίκηση, τους χώρους αποθήκευσης και παραγωγής κρασιού. Η τοιχοποιία αποτελείται από φέρουσα λιθοδομή, η οποία συνίσταται από φυσικούς κυρίως λίθους, πέτρες, πωρόλιθους, γρανιτόλιθους, που είναι και τα κατεχοχόν παραδοσιακά δομικά υλικά και δευτερευόντως τεχνητούς. Τα διάφορα τμήματα του κτιρίου στεγάζονται από ξύλινες δίρριχτες στέγες.¹¹¹ Το κτιριακό αυτό συγκρότημα συνιστά αξιόλογο δείγμα προβιομηχανικής αρχιτεκτονικής των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η εκκίνηση της λειτουργίας του οινοποιείου αποτέλεσε γεγονός για την ευρύτερη περιοχή καθώς ήταν ένα εργοστάσιο τελειότατου συστήματος.¹¹² Το οινοποιείο αυτό λειτούργησε ως το 1967 και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε.¹¹³

¹⁰⁸ Καστανού – Χαραλαμποπούλου Θεμελίνα, ό.π. σελ. 199, 200

¹⁰⁹ Μυλωνάς Νικόλαος, *Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π. σελ. 198

¹¹⁰ Σαλαμαστάκης Δημήτρης, ό.π., σελ. 85

¹¹¹ Ό.π., σελ. 86

¹¹² Ό.π. σελ. 85

¹¹³ Ό.π., σελ. 86

5. Κεραμουργείο I.C.A.R.O. (Industria Ceramiche Artistiche Rodio-Orientali)

Χρονολογία: 1929

Τοποθεσία: Δ. Ροδίων, περιοχή Ζέφυρος

Εικόνα 56 Το κεραμουργείο I.C.A.R.O

Εικόνα 57 Αποθήκευση πριν το τελικό υάλωμα

Εικόνα 58 Έκθεση προϊόντων της εταιρίας

Η εταιρία ιδρύθηκε το 1928, με σκοπό την ανάπτυξη της ροδιο-ανατολικής κεραμικής τέχνης,¹¹⁴ γεγονός το οποίο υποδηλώνει τη διάθεση συνέχισης από την πλευρά των ιδιοκτητών, της καλλιτεχνικής παράδοσης αγγειοπλαστικής της Λίνδου.¹¹⁵ Κατά τη διάρκεια της ελληνικής Στρατιωτικής Διοίκησης η ιδιοκτησία περιήλθε στον Ρόδιο επιχειρηματία Κ. Χατζηκωνσταντή.¹¹⁶ Η βιομηχανία απασχολούσε 43 εργάτες και παρήγαγε, ετησίως, 10.000 τεμάχια, αγγεία, πιάτα κ.λ.π.¹¹⁷

Διαδικασία παραγωγής – μηχανολογικός εξοπλισμός

Η τεχνοτροπία που χρησιμοποιούσε ο Ίκαρος είναι η κλασική της Κιουτάχειας, δηλαδή της διακόσμησης υπό το υάλωμα. Μετά το ψήσιμο, το σκεύος βυθίζεται σε ένα αιώρημα αδιαφανούς οξειδίου το οποίο στεγνώνει αμέσως, δηλαδή απορροφάται ακαριαία από την πορώδη μάζα του μπισκότου. Στη συνέχεια ζωγράφιζαν πάνω σε αυτό το στρώμα και αφού ολοκληρωνόταν η διακόσμηση ψέκαζαν το εφυάλωμα και έψηναν.¹¹⁸

Ο φούρνος που χρησιμοποιείτο αποτελούσε ένα πραγματικό έργο τέχνης.¹¹⁹ Επρόκειτο για ένα χώρο σαν δωμάτιο που περιβαλλόταν γύρω, γύρω από τοίχο. Μέσα σε αυτόν τοποθετούσαν τα κεραμικά προς ψήσιμο. Γύρω και έξω από αυτόν τον τοίχο υπήρχε άλλος ένας τοίχος και μεταξύ τους περνούσαν φλόγες από τα ξύλα που καίγονταν στον κλίβανο κάτω από το δωμάτιο. Ο φούρνος αυτός ονομαζόταν double jacket kiln. Για τη μέτρηση της θερμοκρασίας του φούρνου χρησιμοποιούσαν θερμικούς κώνους, οι οποίοι ήταν ορατοί απ' έξω μέσω μικρής οπής του εξωτερικού τοίχου, κάθε ένας από τους οποίους έλιωνε σε μια συγκεκριμένη θερμοκρασία. (500 C, 600 C, 900 C). Όταν έλιωνε και ο τελευταίος κώνος η διαδικασία του ψησίματος είχε

¹¹⁴ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 325

¹¹⁵ Χατζηκωνσταντή Φαίδρα, *Κεραμοποιείο ΊΚΑΡΟΣ, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π. σελ. 45

¹¹⁶ Η διάρκεια της εταιρίας είναι εικοσαετής και το αρχικό κεφάλαιο ανέρχεται σε 100.000 λιρέτες, κατανεμημένο σε 100 μετοχές, τις οποίες κατείχαν ιταλοί ιδιώτες. Το εταιρικό κεφάλαιο αυξήθηκε το 1939 σε 130.000 λιρέτες και το 1940 σε 150.000 λιρέτες. (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 326)

Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 326

¹¹⁷ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 191

¹¹⁸ Χατζηκωνσταντή Φαίδρα, ό.π. σελ. 46

¹¹⁹ ό.

τελειώσει και η θερμοκρασία έπεφτε σε θερμοκρασία περιβάλλοντος. Οι δύο μπροστινοί τοίχοι που αποτελούσαν και την πόρτα του φούρνου γκρεμίζονταν και χτίζονται από την αρχή.¹²⁰

Το εργοστάσιο διέθετε επίσης μια γραμμή παραγωγής πηλού, που αποτελείτο από τρεις δεξαμενές για την κάθαρση του αργίλου και την παραγωγή του πηλού. Στην πρώτη το χώμα ανακατευόταν με νερό για να γίνει ένας παχύρρευστος πηλός, στη δεύτερη γινόταν ο διαχωρισμός των μικρών κομματιών που είχαν ξεφύγει από το κόσκινο και στην τρίτη ο πολτός παρέμενε για βδομάδες μέχρι να εξατμιστεί το νερό και να μείνει ο καθαρός πια πηλός.

Τέλος, το εργοστάσιο διέθετε μύλους οι οποίοι άλεθαν τα χρώματα, τα οποία αποτελούνταν από συνδυασμούς οξειδίων.¹²¹

Το κτίριο του κεραμουργείου I.C.A.R.O.

Το εργοστάσιο αρχικά βρισκόταν στη γωνία της πλατείας Μουσείου και της οδού των Ιπποτών, μέχρι το βομβαρδισμό του κατά τη διάρκεια του β' Παγκοσμίου Πολέμου.¹²² Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην περιοχή Κόβα. Σήμερα είναι κατεδαφισμένο.¹²³

¹²⁰ Ό.π. σελ. 47

¹²¹ Ό.π. σελ. 48

¹²² Ό.π. σελ. 45

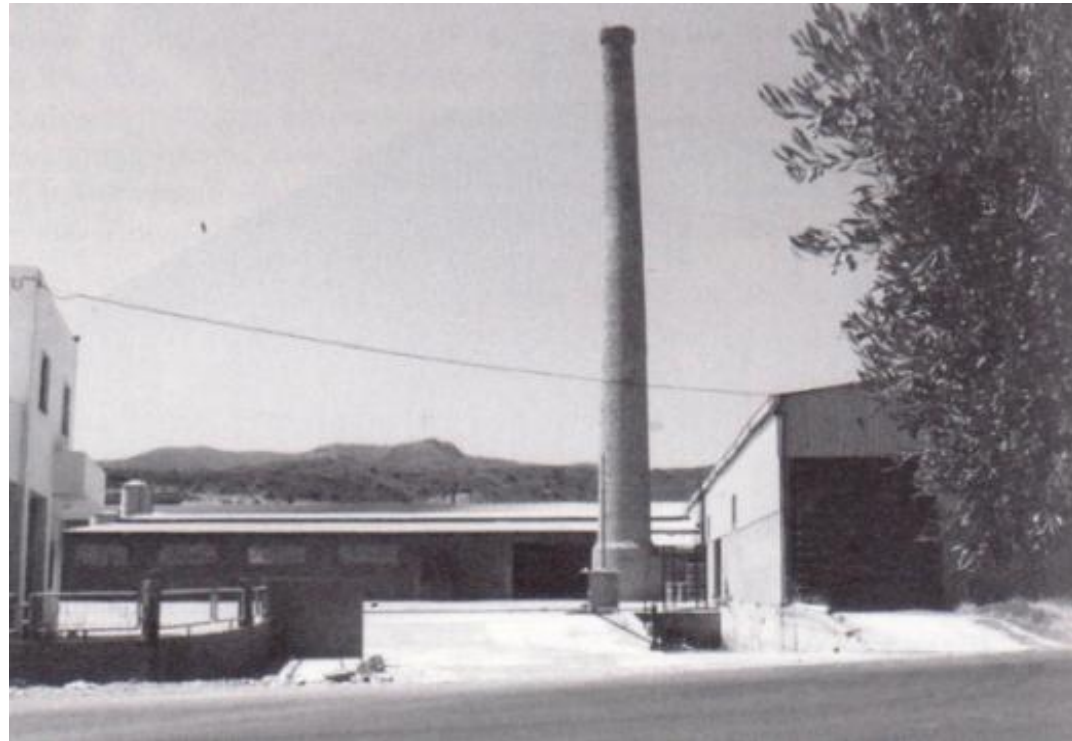
¹²³ Ό.π. σελ. 35

6. **Η εταιρεία S.A.I.C.A.** (Societa Anonima Industriale Commerciale Agricola)

Χρονολογία: 1929

Τοποθεσία: Νότια Ρόδος, Γεννάδι

Αρχιτέκτονας: Mario Bonetti

Εικόνα 62 Άποψη της κεραμοβιομηχανίας από το Γεννάδι της Ρόδου

Η εταιρεία παράγει και εμπορεύεται πλίνθους. Ιδρύθηκε το 1929, με πεντηκονταετή διάρκεια. Κύριος μέτοχος της αρχικά ήταν ο Ιταλοεβραίος Καράσσο και στη συνέχεια ο Ιταλός μεγαλοεπιχειρηματίας Κοφφίνο.¹²⁴ Το εργοστάσιό της βρίσκεται στο χωριό Γεννάδι της Ρόδου. Η τοποθεσία του εργοστασίου δεν ήταν τυχαία, καθώς εκεί υπήρχε άργιλος καλής ποιότητας σε αφθονία, γεγονός το οποίο αποδεικνύει η ύπαρξη φούρνου σε επίπεδο οικοτεχνίας που παρήγαγε τούβλα στην ίδια ευρύτερη περιοχή πριν την κατασκευή του εργοστασίου.¹²⁵ Αρχικά το προσωπικό ήταν εξειδικευμένο με τεχνικούς από τη Μπολόνια, ενώ οι ντόπιοι εργάτες ήταν κυρίως από το Γεννάδι και τα γύρω χωριά. Η ετήσια παραγωγή ήταν ένα εκατομμύριο κεραμίδια και έξι εκατομμύρια τούβλα και άλλοι τύποι δομικών υλικών. Πολλά από αυτά χρησιμοποιούνταν για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες των κατακτητών σε στρατιωτικά έργα και της οικοδόμησης των νήσων.¹²⁶

Μηχανολογικός εξοπλισμός

Η εγκατάσταση αποτελείται από ένα σύνολο κτισμάτων, μεταξύ των οποίων στο κέντρο υπήρχε ο φούρνος Hoffman με τη χαρακτηριστική υψικάμινο, που επινοήθηκε από τον μηχανικό Mario Bonetti από την Μπολόνια, ύψους 45 μέτρων. Για το ψήσιμο των υλικών χρησιμοποιούνταν ο φούρνος Hoffman με 20 περίπου θυρίδες, η καθεμία από τις οποίες είχε δυναμικότητα ψήσιματος 6.200 τούβλων σε θερμοκρασία 950 °C. Από τις κτηριακές εγκαταστάσεις του εργοστασίου μέχρι και την παραλία του Γενναδίου υπήρχαν σιδηροδρομικές ράγες, για τα χρησιμοποιούμενα τότε βαγόνια, για να μεταφέρονται και να φορτώνονται σε πλοία τα προϊόντα, με σκοπό την εξαγωγή τους στα νησιά ή και σε τρίτες χώρες. Οι εγκαταστάσεις αυτές καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του β' Παγκοσμίου Πολέμου.¹²⁷

Το κτίριο της εταιρείας S.A.I.C.A.

Το 1950 το κτιριακό συγκρότημα αγοράστηκε από το Δημόσιο και μετονομάστηκε σε Α.Κ.Ε.Ρ. (Ανώνυμος Κεραμουργική Εταιρεία Ρόδου). Η εγκατάσταση αποτελούνταν από ένα σύνολο κτισμάτων, μεταξύ των οποίων,

¹²⁴ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 205

¹²⁵ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 188

¹²⁶ Υψηλάντης Βασίλης, *Η κεραμουργεία στη Ρόδο: Από τη SAICA στην ΥΨΗΚΕΡΑΜ, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009, σελ. 39,40

¹²⁷ Ό.π. σελ. 39

στο κέντρο , υπήρχε ο φούρνος με την χαρακτηριστική υψικάμενο.¹²⁸ Σήμερα το περίβλημα των κτιριακών εγκαταστάσεων έχει αλλάξει ο καπναγωγός υφίσταται ακέραιος ¹²⁹ ,και ο μηχανολογικός εξοπλισμός έχει σε μεγάλο ποσοστό καταστραφεί. ¹³⁰

¹²⁸ Υψηλάντης Βασίλης, ό.π. σελ. 39

¹²⁹ Πασχαλίδης Γεώργιος, ό.π., σελ 178

¹³⁰ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 36

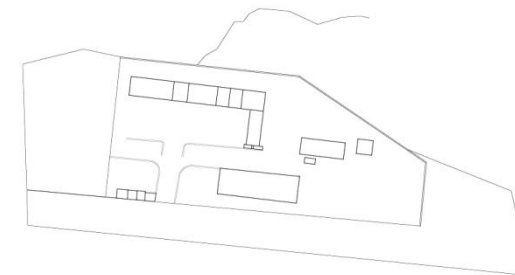
7. Σαπωνοποιείο – Ελαιουργείο RODIA

Χρονολογία: 1934

Περιοχή: Δ. Ροδίων, Villamarina Ρόδου, οδός Νικηφόρου Λύτρα

Εικόνα 65 Άποψη του κτιρίου από το προαύλιο

Εικόνα 66 Διάγραμμα διάταξης χώρων του σαπωνοποιείου Rodia. Στο κυρίως κτίριο στεγαζόταν μια αποθήκη, το γραφείο, ο κυρίως χώρος του σαπωνοποιείου, το μηχανουργείο και το λεβητοστάσιο. Στα βοηθητικά κτίρια στεγάζονταν αποθήκες, ψυγεία και αριστερά της εισόδου, το θυρωρείο και το δωμάτιο του φύλακα.

Εικόνα 67 Φωτογραφία συγκροτήματος Google Earth, 2012

Εικόνα 68 Το σύνολο της ελαιοπαραγωγικής βιομηχανικής μονάδας

Εικόνα 69 Το πρώην βιομηχανικό συγκρότημα

Εικόνα 70 Άποψη του κεντρικού κτιρίου από τη μεριά της θάλασσας

Η Rodia ιδρύθηκε στις 16 Οκτωβρίου 1934, με αρχικό μετοχικό κεφάλαιο 50.000 λιρέτες. Κύριοι και μοναδικοί μέτοχοι των 10.000 μετοχών είναι τα μέλη της οικογένειας βαρόνων Ρικάζολι, που διαμένουν μόνιμα στην Ιταλία.¹³¹ Μετά την ενσωμάτωση η εταιρεία περιήλθε στο ελληνικό δημόσιο.¹³²

Ο μηχανολογικός εξοπλισμός

Οι εγκαταστάσεις της βιομηχανίας ήταν σύγχρονες. Περιλάμβαναν δεξαμενές χωρητικότητας 280.000 κιλών ελαιολάδου.¹³³

Το κτίριο της RODIA

Το βιομηχανικό συγκρότημα της εταιρίας βρίσκεται στην περιοχή Villamarina, έξω από τον αστικό ιστό της πόλης της Ρόδου. Στην εταιρεία επιτράπηκε να χρησιμοποιήσει μια ζώνη περίπου 750 τ.μ. και μέρος της θάλασσας για τη δημιουργία γέφυρας και αποθηκών για να προσεγγίζουν τα πλοία.¹³⁴

Το συγκρότημα αποτελείται από τρεις κτηριακούς όγκους.¹³⁵ Η διαμήκης κάτοψη του κεντρικού όγκου είναι διασπασμένη σε μικρότερους χώρους στους οποίους στεγάζονται μέρος του μηχανολογικού εξοπλισμού, ένα χημείο, μία αποθήκη, και το σαπωνοποιείο. Τα πλευρικά κτίρια είναι κυρίως αποθηκευτικοί χώροι.

Οι όψεις των κτηρίων διαμορφώνονται με μικρά ανοίγματα και η κάλυψή τους γίνεται με δίρριχτη στέγη. Σήμερα το συγκρότημα παραμένει μερικώς εγκαταλελειμμένο, ενώ σε ορισμένους κτιριακούς όγκους του στεγάζεται κέντρο αναψυχής.¹³⁶

¹³¹ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 209 -210 και www.ricasoli.gr

¹³² Ό.π. σελ. 213

¹³³ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 34

¹³⁴ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 209

¹³⁵ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 33

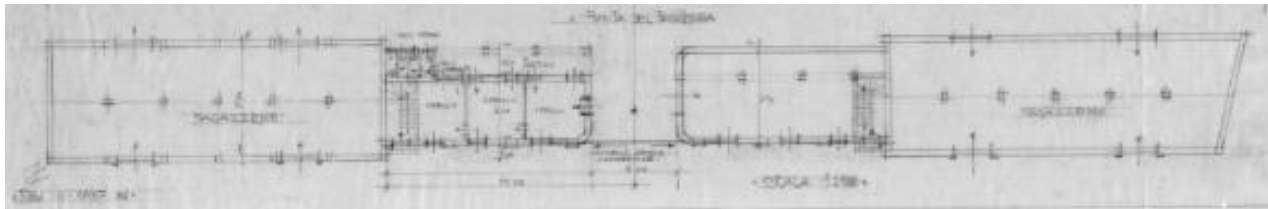
¹³⁶ Ό.π., σελ. 35

8. Η Coloniale Siderurgica

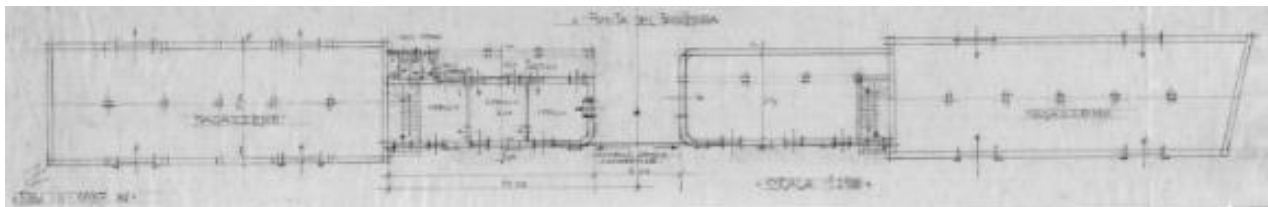
Χρονολογία: 1938

Τοποθεσία: Δ.Ροδίων, Αγ. Γεώργιος

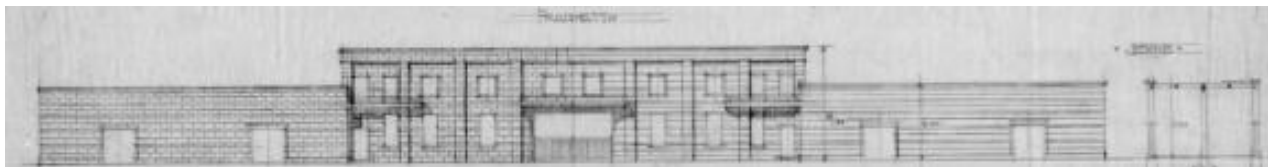
Αρχιτέκτονας: Rodolfo Petracco

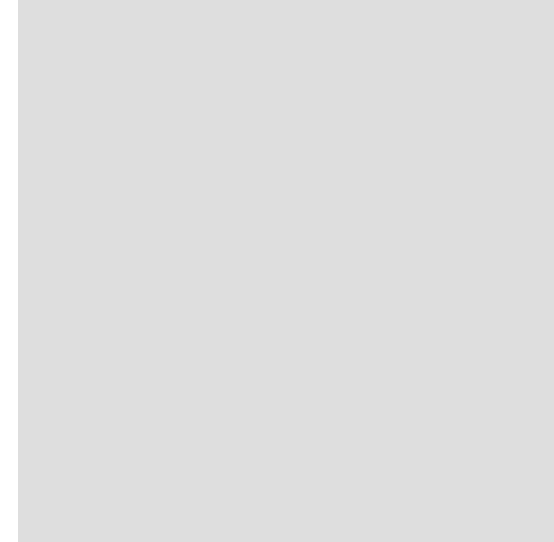
Εικόνα 71 Κάτοψη ισογείου αποθηκών Coloniale Siderurgica

Εικόνα 72 Κάτοψη ορόφου

Εικόνα 73 Όψη κτιρίου

Εικόνα 74, 75 Οι αποθήκες Coloniale Siderurgica

Οι εγκαταστάσεις της ColonialeSiderurgica χτίστηκαν το 1938,¹³⁷ με σκοπό την αποθήκευση προϊόντων της εταιρίας ILVA της Γένοβας για τα Δωδεκάνησα,¹³⁸ όπως οπλισμένο σκυρόδεμα, λαμαρίνες, σιδερένιοι σωλήνες και άλλα παρεμφερή υλικά που πρακτορεύονταν σε όλες τις ιταλικές αποικίες και συγκεκριμένα στις πόλεις Τρίπολη, Βεγγάζη, Μασάουα, Ασμάρα, Άσσαμπ, Ντέζη, Ντερέ, Αντίς Αμπέμπα, Μογκαντίσου Γκοντάρ και Τζίμπα.¹³⁹

Το κτήριο της ColonialeSiderurgica

Το κτίριο κατασκευάστηκε με σχέδια του γνωστού Ιταλού αρχιτέκτονα Rodolfo Petracco. Στο διώροφο κεντρικό κτήριο στεγάζονταν τα γραφεία της εταιρείας. Εκατέρωθεν του κεντρικού κτηρίου βρίσκονται οι αποθήκες, όπου φυλάσσονταν τα διάφορα προϊόντα σιδηρουργίας.

Στη πρόσοψη του κτιρίου απουσιάζουν διακοσμητικά στοιχεία, χαρακτηριστικό της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Χαρακτηριστικό της όψης είναι το μεσαίο άνοιγμα το οποίο αποτελεί την είσοδο στην κεντρική αυλή και από εκεί στους εσωτερικούς χώρους. Η όψη του κτιρίου είναι επίσης επενδυμένη με την τεχνητή πέτρα – pietrafinta, χαρακτηριστικό της μεσαιωνικής - ιπποτικής αρχιτεκτονικής.¹⁴⁰

Το κτίριο σήμερα είναι σε σχετικά καλή κατάσταση και στεγάζει κατοικίες.

¹³⁷ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 293

¹³⁸ Μανωλαράκη Μαρία, *Το κτήριο της ColonialeSiderurgica στην περιοχή Κόβα της Ρόδου. Το ιταλικό αρχείο σχεδίων, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ. 95

¹³⁹ Η νομική έδρα της εταιρίας ήταν στην Τρίπολη της Λιβυής και η έδρα της διοίκησης στη Ρώμη. (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 293)

Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 293.

¹⁴⁰ Μανωλαράκη Μαρία, ό.π., σελ. 95

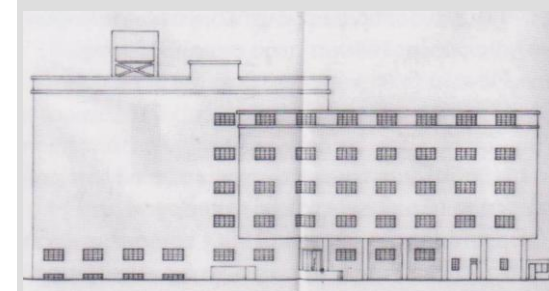
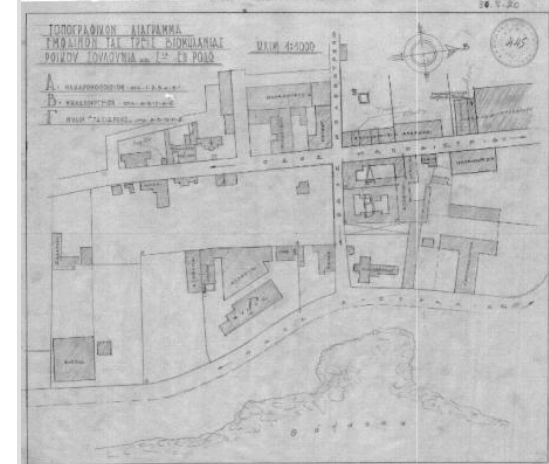
9. Η αλευροβιομηχανία S.A.M.I.C.A._(Societa Anonima Industriale Commerci Affini)

Χρονολογία: 1938

Τοποθεσία: Δ. Ρόδου, περιοχή Κόβα

Εικόνα 77 Άποψη του αλευρόμυλου από την οδό Αυστραλίας

Εικόνα 78 Τοπογραφικό διάγραμμα των ιδιοκτησιών του Ρ. Σολούνια. Στη θέση Γ βρίσκεται ο αλευρόμυλος.

Εικόνα 79 Όψη του κτιρίου

Εικόνα 80 Άποψη του κτιρίου από το νότο

Εικόνα 81 Δείγμα μηχανολογικού εξοπλισμού του κτιρίου

Η εταιρεία S.A.M.I.C.A ιδρύεται στις 26 Μαΐου 1937. Κάτοχος της εταιρείας ήταν η οικογένεια Αλιόττι.¹⁴¹ Η βιομηχανία απασχολούσε 80 εργάτες.¹⁴²

Μηχανολογικός εξοπλισμός – διαδικασία παραγωγής

Η βιομηχανία διέθετε έναν από τους πιο εκσυγχρονισμένους κυλίνδρους με δώδεκα κυλίνδρους και το μοναδικό κυλινδρόμυλο στα Δωδεκάνησα με δυναμικότητα παραγωγής 65 χιλιάδες χιλιόγραμμα το εικοσιτετράωρο. Η τεχνική τελειότητά του υπερέβαινε τις απαιτήσεις της εποχής με αποτέλεσμα τον παραγκωνισμό των άλλων αλευρόμυλων Λέρου-Σύμης, που λειτουργούσαν με υγρή καύσιμη ύλη.¹⁴³

Το σιτάρι μεταφερόταν από διάφορες περιοχές της Ελλάδας μέσω μικρών φορτηγών πλοίων στο λιμάνι της Ρόδου. Από εκεί παραλαμβάνονταν μέσω φορτηγών στον αλευρόμυλο, όπου ζυγιζόταν σε αυτόματη εδαφιαία πλάστιγγα και μετά εκφορτωνόταν μέσω μιας χοάνης σε αποθήκες. Ακολουθούσε η μεταφορά σε ειδικά πλυντήρια για τον καθαρισμό του και στη συνέχεια μεταφερόταν στις κυλινδρομηχανές για άλεση και τέλος στην αποθήκη στον πρώτο όροφο. Από εκεί, μέσω τσουλήθρας, οι σάκοι μεταφέρονταν στα φορτηγά. Τα υποπροϊόντα δίνονταν στους κτηνοτρόφους.¹⁴⁴

Το κτίριο της αλευροβιομηχανίας S.A.M.I.C.A.

Το κτίριο βρίσκεται εντός της βιομηχανικής ζώνη στην περιοχή Κόβα, ζώνης που ορίστηκε από το ρυθμιστικό σχέδιο του 1926 που συντάχθηκε την περίοδο διοίκησης του Μ.Λαγο. Αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής της Ιταλικής περιόδου, που χαρακτηρίζεται από λιτότητα και καθαρές γεωμετρικές φόρμες. Το συγκρότημα αποτελούνταν αρχικά από ένα κεντρικό πενταώροφο κτήριο με υπόγειο,

¹⁴¹ Το αρχικό κεφάλαιο της εταιρίας είναι 50.000 λιρέτες, το οποίο πολλαπλασιάστηκε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα για να καταλήξει σε 6.000.000 λιρέτες. (Πηγή: Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 275)

Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 275

¹⁴² Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 187

¹⁴³ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 33

¹⁴⁴ Κόκκινος Μιχάλης, *Ο Αλευρόμυλος της Ρόδου, η Βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π. σελ. 57

το οποίο κτίριο συντίθεται από δύο παραλληλεπίπεδους όγκους και από βοηθητικά κτίρια μικρότερου ύψους.¹⁴⁵ Όσον αφορά στην όψη του κεντρικού όγκου, χαρακτηρίζεται από μικρά ανοίγματα αντίστοιχα των ανοιγμάτων κτιρίων silo και επεξεργασίας σιταριού.¹⁴⁶ Επιπλέον, η όψη είναι επενδεδυμένη με επίχρισμα finta pietra. Ο φέρων οργανισμός του κτιρίου αποτελείται από οπλισμένο σκυρόδεμα και τοιχοδομές μεγάλου πάχους από πέτρα και οπτόπλινθο. Στο ισόγειο, στην κύρια είσοδο του κτιρίου τα υποστυλώματα έχουν κυκλική διατομή για αισθητικούς λόγους ενώ συνεχίζουν στον όροφο με τετραγωνική. Στο υπόγειο η διαμόρφωση φεγγιτών δημιουργεί κατάσταση κοντών υποστηλωμάτων. Η πλειονότητα των δαπέδων ήταν ξύλινα,¹⁴⁷ για να αντέχουν τους κραδασμούς που παρήγαγαν οι μηχανές όταν ήταν σε λειτουργία¹⁴⁸, κι είχαν πάχος 4 έως 7 εκατοστά, εδραζόμενα στους δοκούς του φέροντα οργανισμού. Από τις δοκούς επίσης αναρτώνταν μεταλλικά στοιχεία, διάφορα εξαρτήματα του μηχανολογικού εξοπλισμού. Το κτίριο είναι σήμερα σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο λόγω εμπρησμού που πραγματοποιήθηκε το 2008.

¹⁴⁵ Μαργιέ Αναστασία, ό.π..

¹⁴⁶ Ροβήλος Αθανάσιος, *Κτίρια και πυρκαγιά, η καταστροφική φωτιά της 25^{ης} Μαρτίου 2008 στο κτίριο των αλευρόμυλων στην περιοχή Κόβα της πόλης της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ 101

¹⁴⁷ Ό.π. σελ 102,103

¹⁴⁸ Κόκκινος Μιχάλης, ό.π., σελ. 55-56

Εικόνα 82 Δείγμα του μηχανολογικού εξοπλισμού μετά την πυρκαγιά του 2008

Εικόνα 83 το επίχρισμα από finta pietra

10. Η εταιρεία επεξεργασίας ξηρών καρπών S.A.I.F.E. (Socita Anonima Italiana Frutindustria Egea)

Χρονολογία: 1939

Τοποθεσία: Δ. Ροδίων, περιοχή Κόβα

Εικόνα 84 Το βιομηχανικό κτίσμα της S.A.I.F.E.

Η S.A.I.F.E. είναι βιομηχανική εταιρεία παραγωγής ξηρών καρπών. Ιδρύθηκε με αγγλικά κεφάλαια το 1935, αλλά οι εγκαταστάσεις της άρχισαν να λειτουργούν όλες μαζί το 1939. Πριν ακόμα συσταθεί, περιήλθε στον Ενρίκο Αλλιότι. Το αρχικό της κεφάλαιό είναι 16.000 λιρέτες¹⁴⁹ το οποίοι ανέρχεται σε 6.000.000 λιρέτες¹⁵⁰, λόγω του ότι η επιχείρηση ήταν κερδοφόρα σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της. Η εταιρεία απορροφά όλη την παραγωγή της Ρόδου και εισάγει πρώτες ύλες (φρούτα για αποξήρανση, σύκα, σταφύλια, βερίκοκα, ροδάκινα, δαμάσκηνα) από τη Μικρά Ασία. Μετά την επεξεργασία τους, τα προϊόντα εξάγονται στις Ευρωπαϊκές αγορές ως προϊόντα Νήσων Αιγαίου.¹⁵¹ Συνολικά στη διαδικασία παραγωγής απασχολούνται 620 εργάτες. Είναι αυτονόητο ότι η εταιρία έχει συμβάλει στην ανάπτυξη των οικείων καλλιεργειών, αναγκάζοντας τους χωρικούς να βελτιώσουν τις καλλιέργειές τους.¹⁵²

Μηχανολογικός εξοπλισμός:

Στις εγκαταστάσεις της καλύπτουν επιφάνεια 42.000 τ.μ. Σε αυτόν τον χώρο γίνεται η αποξήρανση και η επεξεργασία των φρούτων. Σε θερμικά τμήματα η αποξήρανση και η καλύτερη παρουσίαση των ξηρών καρπών και η συσκευασία τους. Οι μηχανές έχουν τη ικανότητα να επεξεργάζονται προϊόντα 300 τόνων την ημέρα και οι εργάτες που απασχολούνται φτάνουν τους 300. Το ξυλουργικό τμήμα διαθέτει μηχανήματα που κατασκευάζουν κάθε είδους συσκευασίες, τις οποίες χρησιμοποιούν σε άλλα τμήματα του εργοστασίου, μηχανήματα για επιπλοποιεία και μηχανήματα για ξυλεία, για οικοδομικές ανάγκες. Οι καταψύκτες που διαθέτει, αποτελούνται από τέσσερα ψυγεία και έχουν χωρητικότητα που εξυπηρετεί τις ανάγκες της Ρόδου. Ένα άλλο τμήμα διαθέτει αποστακτήρα με ικανότητα να παράγει 2.000 λίτρα την ημέρα και τμήμα ζαχαροπλαστικής.

Γενικά οι εγκαταστάσεις της εταιρείας χαρακτηρίζονται πολύ μοντέρνες για την εποχή τους.¹⁵³

Το κτίριο της S.A.I.F.E.

¹⁴⁹ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 277-278

¹⁵⁰ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π. σελ. 186

¹⁵¹ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 277-278

¹⁵² Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π.

¹⁵³ Τσαλαχούρης Κώστας, ό.π. σελ. 277

Το βιομηχανικό συγκρότημα ιδρύθηκε στην περιοχή Κόβα από την οικογένεια Αλλιότι το 1939. Το συγκρότημα καταλάμβανε κτηριακές εγκαταστάσεις συνολικής κάλυψης 11.500 τ.μ., από τις οποίες τα 10.000 ήταν οι βιομηχανικές και τα υπόλοιπα καταλάμβαναν δέκα εργατικές κατοικίες και 127 διαμερίσματα.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 35

11. Η μεταξοβιομηχανία στην Κατταβιά

Χρονολογία: 1939

Τοποθεσία: Νότια Ρόδος, Κατταβιά

Εικόνα 85 Δυτική όψη του κτιρίου

Εικόνα 86 Φωτογραφία συγκροτήματος
Google Earth, 2012

Εικόνα 87 Πύλη εισόδου με τους
ψευδοθολίτες

Εικόνα 88 Βόρεια κεραία από τα δυτικά, ίσως να ήταν ο χώρος της αναπήνισης.

Εικόνα 89 Τρεις σειρές δωματίων σε κάναβο στην αρχική τους χρήση, ορίζουν την ανατολική κεραία, που πρέπει να ήταν διώροφη, μια και οι κολόνες της υπερ-υψώνονται των δοκαριών του ισογείου.

Εικόνα 90 Βόρεια όψη

Το κτίριο και ο μηχανολογικός εξοπλισμός

Το εργοστάσιο επεξεργασίας και βιομηχανοποίησης του μεταξιού στην Κατταβιά βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικισμού Σαν Μάρκο, νότια της Ρόδου. Το συγκρότημα περιλάμβανε τμήματα παραλαβής, διανομής και απόπνιξης κουκουλιών, αναπηνιστήριο που χρησιμοποιείται για να ξετιλυχτεί το μεταξωτό νήμα από τα κουκούλια, κλωστήριο, μηχανοστάσιο αποθηκευτικούς χώρους, καθώς και μαγειρείο, τραπεζαρία και χώρους διαμονής εργατών.

Το κτίριο είναι μονώροφο, εντελώς συμμετρικό, η ογκοπλασία του είναι λιτή. Οι επιμήκεις πτέρυγες οργανώνονται σε ορθογώνια κάτοψη με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζουν ανοιχτό αίθριο. Το συγκρότημα είναι χτισμένο από συμπαγή τούβλα και οπλισμένο σκυρόδεμα. Μόνο η μεγαλοπρεπής αψιδωτή είσοδος με τους ευμεγέθεις προέχοντες ψευδοαψιδόλιθους, διατηρείται ανεπίχριστη. Το κτίριο, για λειτουργικές λόγους διαθέτει πολλά και μεγάλα ανοίγματα χωρίς εξώφυλλο.¹⁵⁵

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση φυλακών, ενώ τα τελευταία χρόνια της χρήσης του, το βιομηχανικό κτίριο χρησιμοποιήθηκε ως βοηθητικός χώρος για τους κτηνοτρόφους της περιοχής. Σήμερα παραμένει εγκαταλελειμμένο και δεν σώζει τον αρχικό του εξοπλισμό,¹⁵⁶ παρότι χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

¹⁵⁵ Πασχαλίδης Γεώργιος, ό.π., σελ 179

¹⁵⁶ Μαργιέ Αναστασία, ό.π., σελ. 36

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Η αρχιτεκτονική έκφραση των βιομηχανικών κτιρίων της ιταλικής διοίκησης στη Δωδεκάνησο. Η «μοντέρνα» επιλογή.

Στα πλαίσια της προσπάθειας των κατακτητών για την εδραίωση της εξουσίας τους, δόθηκε έδαφος ώστε να σημειωθεί εξέλιξη στον τομέα της αρχιτεκτονικής και διαμέσου της εφαρμογής του μοντέρνου να προαχθεί ιδιαίτερα η βιομηχανική αρχιτεκτονική. Η ανάγκη για τη δημιουργία χώρων ικανών να στεγάσουν τη διαδικασία παραγωγής που οργανωνόταν με βάση τα σύγχρονα τεχνολογία μηχανήματα καθιστούσε αναγκαία την ανάπτυξη νέων κατασκευαστικών μεθόδων και τη χρήση υλικών τα οποία επέτρεπαν το σχεδιασμό και την ανέγερση ευρύχωρων και πολυώροφων κτιρίων, ικανών να στεγάσουν το μηχανολογικό εξοπλισμό και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της λειτουργίας των βιομηχανικών μονάδων.

Έτσι, επιστρατεύτηκε το μοντέρνο ώστε να εφαρμοστούν πολλές από τις νέες μεθόδους κατασκευαστικής τεχνολογίας που αυτό εισήγαγε και που προσέφεραν πολλές δυνατότητες, όπως για παράδειγμα την ανέγερση πολυώροφων βιομηχανικών κτηρίων με πολύ μεγάλα ανοίγματα. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι το μοντέρνο εφαρμόστηκε πρώτα στα βιομηχανικά κτίρια και αργότερα στα υπόλοιπα, καθώς ήταν πρακτικοί οι λόγοι που επέβαλλαν την εφαρμογή του στα πρώτα. Για παράδειγμα παρατηρείται δείγμα ρασιοναλιστικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής ήδη από την περίοδο διακυβέρνησης του Μ. Λαγο, αντίθετα από τα αρχιτεκτονικά πρότυπα της περιόδου. Συνεπώς, η εφαρμογή του μοντέρνου στα βιομηχανικά κτίρια αποτέλεσε το εφαλτήριο για την εισαγωγή του μοντέρνου στην αρχιτεκτονική των δημοσίων κτηρίων στη Δωδεκάνησο.

Η χρήση του μοντέρνου υιοθετήθηκε στα πλαίσια της αναζήτησης μιας μορφής η οποία να συνδυάζει την αρχιτεκτονική των κτιρίων με την καινοτόμα τεχνολογία που χρησιμοποιούσαν, τόσο συμβολικά όσο και λειτουργικά. Επίσης, το μοντέρνο κίνημα, εμφανίζεται την εποχή αυτή ως απάντηση στις νέες απαιτήσεις που

εισάγει η πρόοδος της τεχνολογίας με τις δυνατότητες τυποποίησης και η κυριαρχία της μηχανής στις κοινωνίες γενικότερα.¹⁵⁷

Η αρχιτεκτονική τους απευθυνόταν αφενός στους Δωδεκανήσιους και αφετέρου στους επισκέπτες, οι οποίοι ερχόμενοι στα νησιά ήταν απαραίτητο να σχηματίζουν, για διπλωματικούς λόγους, θετική εικόνα για την Ιταλική κυριαρχία. Συγκεκριμένα, η εικόνα που θα αποστέλλόταν στις ευρωπαϊκές χώρες θα έπρεπε να περιγράφει τους Ιταλούς ως ευεργέτες οι οποίοι ήρθαν να εκπολιτίσουν τα νησιά, συνεισφέροντας και μέσα από τα αρχιτεκτονικά τους έργα, τα οποία άλλωστε ήταν τα πρώτα με τα οποία έρχονταν σε επαφή οι επισκέπτες. Παράλληλα, η αναγνωσιμότητα που χαρακτήριζε τα ιταλικά βιομηχανικά κτίρια εξασφάλιζε το να γίνει σαφής στους Δωδεκανήσιους η πολιτική που θα ακολουθούσε η διοίκηση του De Vecchi, και η οποία συνδέονταν με την αποκοπή από το παρελθόν τους. Κατά τούτο, το μοντέρνο αποτελούσε το μέσο υλοποίησης του παραπάνω στόχου, καθώς από τη φύση του έρχεται σε ρήξη με το παρελθόν.

Τα βιομηχανικά κτήρια του «προστάτη» και του «κατακτητή»

Η αλλαγή του τρόπου διοίκησης και η μετάβαση από την πολιτική του προστάτη στην πολιτική του κατακτητή το 1936, εκφράστηκε και στην αρχιτεκτονική δημιουργία των αντίστοιχων υποπεριόδων. Η μετάβαση από την αρχιτεκτονική του προστάτη στην αρχιτεκτονική του κατακτητή, που συνεπάγεται τη ρήξη με τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του παρελθόντος, ήταν ένας σαφής τρόπος να γνωστοποιηθούν στους κατοίκους των νησιών οι νέες

¹⁵⁷ Για παράδειγμα, όπως άλλωστε φαίνεται στις φωτογραφίες των δύο βιομηχανικών κτιρίων, ο μηχανολογικός εξοπλισμός της S.A.M.I.C.A. και οι ανάγκες δημιουργίας μεγάλων χώρων ή η ανάγκη δόμησης πολλών ορόφων για τη στέγαση αυτού, κατέστησαν απαραίτητη τη χρήση νέων υλικών για τη στήριξη του κτιρίου. Σε αντίθεση με τα ξύλινα υποστυλώματα του κυλινδρόμυλου Ματθαίου, στο εργοστάσιο της Ρόδου παρατηρούμε τη χρήση υποστυλωμάτων και δοκών από οπλισμένο σκυρόδεμα, καθώς και τη χρήση μεταλλικών δοκών τύπου διπλού ταυ.

Χριστοφυλάκης Στυλιανός, *Η αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα επι ιταλοκρατίας (1912- 1945)*, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Τόμος ΙΗ', σελ. 212

Αγριαντώνη Χριστίνα, Μπελαβίλας Νίκος, *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1998

Εικόνα 91 Ο αλευρόμυλος Ματθαίου στη Νάουσα. Ο φέρων οργανισμός αποτελείται από ξύλινα υποστυλώματα

Εικόνα 92 Ο αλευρόμυλος S.A.M.I.C.A στη Δωδεκάνησο. Διακρίνεται η χρήση σύγχρονων, για την εποχή, κατασκευαστικών μεθόδων στήριξης

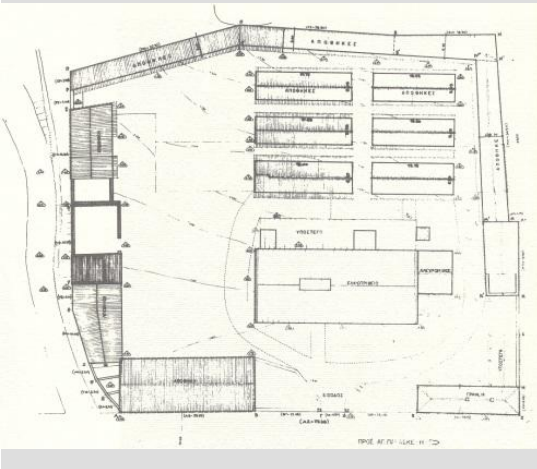
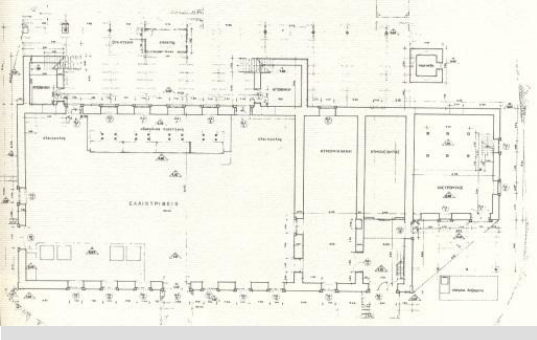
επιδιώξεις των Ιταλών. Κατά την περίοδο πριν το 1936 στην βιομηχανική αρχιτεκτονική επικρατούν κυρίως τα εκλεκτικιστικά πρότυπα με αναφορές στην ιστορία της Δωδεκανήσου, γεγονός που συμβάδιζε με τη μετριοπαθή και ήπια ακόμα των Ιταλών απέναντι στον ντόπιο πληθυσμό και τον πολιτισμό του. Για παράδειγμα, το εργοστάσιο της C.A.I.R. στην πόλη της Ρόδου όσον αφορά στην όψη του, συνδυάζει στοιχεία της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής με αραβουργήματα. Επίσης, στο κτίριο των δημοτικών σφαγείων τα εκλεκτικιστικά πρότυπα είναι έκδηλα στην περίτεχνη κεντρική είσοδο, η οποία είναι διακοσμημένη με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της γοθτικής αρχιτεκτονικής και τα τοπικά χαρακτηριστικά της Λίνδου και στα παράθυρα, τα οποία συνδυάζουν διάφορες μορφές τόξων γοθτικού ρυθμού. Μετά το 1936, η αυστηρότητα της νέας μορφής διοίκησης επέβαλε την κάθαρση από τα εκλεκτικιστικά στοιχεία ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της αποκοπής των Δωδεκανησίων από το παρελθόν και γι αυτό επιστρατεύτηκε το μοντέρνο που είχε ως αρχές του, μεταξύ άλλων, την λιτότητα και την απουσία περίτεχνων διακοσμητικών στοιχείων στα κελύφη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο αλευρόμυλος S.A.M.I.C.A. (ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής), με την λιτότητα και τις καθαρές γεωμετρικές φόρμες, καθώς και η καπνοβιομηχανία T.E.M.I. και οι αποθήκες Coloniale Siderurgika, στα οποία απουσιάζουν πλήρως διακοσμητικά στοιχεία. Η μεταστροφή από τα εκλεκτικιστικά στα μοντέρνα πρότυπα, κυρίως αντανakλά τις επιλογές δύο συγκεκριμένων προσωπικοτήτων, των διοικητών M. Lago και De Vecchi. Στη Δωδεκάνησο τα πρώτα βιομηχανικά κτίρια οικοδομήθηκαν την περίοδο του M. Lago και η αρχιτεκτονική τους αντανakλά και την πολιτική του προστάτη που είχαν υιοθετήσει εκείνη την περίοδο οι άποικοι και η οποία μεταφράστηκε σε βιομηχανικά κτίρια που υπακούουν στις αρχές του εκλεκτικισμού. Αν και στην περίπτωση της Δωδεκανήσου μοντέρνα πρότυπα είχαν υιοθετηθεί ήδη την προηγούμενη περίοδο στη βιομηχανική αρχιτεκτονική σε μικρό βαθμό, μετά την υιοθέτηση της «πολιτικής του κατακτητή» τα μοντέρνα αρχιτεκτονικά πρότυπα εισάγονται πλέον σε μεγάλη κλίμακα στην βιομηχανική αρχιτεκτονική της Δωδεκανήσου.

Στη Δωδεκάνησο η μοντέρνα αρχιτεκτονική που εφαρμόστηκε στα βιομηχανικά κτίρια της περιόδου διακυβέρνησης του De Vecchi και που ικανοποιούσε τις φιλοδοξίες της αρχιτεκτονικής του «κατακτητή», οδήγησε στη δημιουργία μνημειακών κτιρίων που προκαλούν το δέος και το φόβο των ντόπιων απέναντι στους κατακτητές και συνεπώς συντελούν στην εδραίωση της εξουσίας των δεύτερων. Η μεταστροφή από την πολιτική του προστάτη στην πολιτική του κατακτητή αντικατοπτρίστηκε στις όψεις των βιομηχανικών κτιρίων των αντίστοιχων υποπεριόδων της ιταλικής διοίκησης σημαίνοντας την ρήξη με το παρελθόν, τον εξαγνισμό των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών της ιστορίας του νησιού και την αποκλειστική ανάδειξη του ιπποτικού παρελθόντος μέσω της επένδυσης των όψεων με τη finta pietra.

Εικόνα 93 Η στοά του εργοστασίου C.A.I.R. με εμφανείς τις εκλεκτικιστικές αναφορές, χαρακτηριστικό κτίριο της αρχιτεκτονικής του M. Lago

Εικόνα 94 Ο αλευρόμυλος S.A.M.I.C.A. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής της περιόδου De Vecchi

Εικόνα 95 Κάτοψη του κεντρικού κτιρίου του Κοινοτικού ελαιοτριβείου της Αγίας Παρασκευής στη Λέσβο

Εικόνα 96 Κάτοψη του συνόλου του συγκροτήματος

Εικόνα 97 Διάγραμμα διάταξης χώρων του σαπωνοποιείου Rodia . Στο κυρίως κτίριο στεγαζόταν μια αποθήκη, το γραφείο, ο κυρίως χώρος του σαπωνοποιείου, το μηχανουργείο και το λεβητοστάσιο. Στα βοηθητικά

Η βιομηχανική αρχιτεκτονική στην ιταλοκρατούμενη Δωδεκάνησο και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

- Σε μια προσπάθεια σύγκρισης των βιομηχανικών κτηρίων της ιταλοκρατίας στη Ρόδο με τα αντίστοιχα στην υπόλοιπη Ελλάδα κατά την αντίστοιχη περίοδο, παρατηρούμε ότι οι διαφοροποιήσεις σε επίπεδο διάταξης δεν είναι σημαντικές. Όλα ακολουθούν τη γραμμική διαδοχή επεξεργασίας προϊόντων ως βάση για την συγκρότηση των κατόψεων τους¹⁵⁸.

- Το γεγονός ότι η όψη ενός κτηρίου, εν προκειμένω βιομηχανικού, αποτελούσε το μέσο με το οποίο ο εκάστοτε κάτοχος των εργοστασίων προέβαλε το κύρος του ή γνωστοποιούσε τις πολιτικές του επιδιώξεις που αφορούσαν το ευρύ κοινό εύκολα μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι μία από τις βασικές διαφοροποιήσεις μεταξύ της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στα Δωδεκάνησα με αυτήν στην ελεύθερη Ελλάδα εντοπίζεται στην όψη των κτιρίων.

Από την μια πλευρά, στην ελληνική βιομηχανική αρχιτεκτονική σκοπός ήταν η προβολή του προσώπου το οποίο κατείχε την επιχείρηση. Αυτό ίσχυε μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ αργότερα οι επιχειρήσεις άνηκαν σε ανώνυμες εταιρείες, με αποτέλεσμα να εξαφανίζεται η τάση για προσωπική προβολή διαμέσου της αρχιτεκτονικής των κτιρίων. Αντίθετα, στα βιομηχανικά κτίρια της Δωδεκανήσου, η αρχιτεκτονική τους ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 20', περίοδο που οικοδομήθηκαν τα πρώτα ιταλικά βιομηχανικά κτίσματα, είχε στόχο να προβάλλει την εξουσία της απρόσωπης ιταλικής διοίκησης και όχι ένα συγκεκριμένο

¹⁵⁸ Για παράδειγμα, τόσο στην περίπτωση του Κοινοτικού Ελαιοτριβείου της Αγίας Παρασκευής της Λέσβου (1910), όσο και στην περίπτωση του σαπωνοποιείου Rodia (1934) της Ρόδου, χαρακτηριστική είναι η ορθολογική και απλή λειτουργική διάταξη των κτιρίων. Όπως φαίνεται στις κατόψεις του κοινοτικού ελαιοτριβείου, στο κέντρο του οικοπέδου βρίσκεται το κτίριο παραγωγής (ελαιοτριβείο και αλευρόμυλος), καθώς και ο υπαίθριος χώρος. Δίπλα του διατάσσονται έξι κτίρια αποθηκών ελαιοκάρπου απ' όπου οι αποθηκευμένες ελιές μεταφέρονται στο ελαιοτριβείο, ενώ περιμετρικά είναι διατεταγμένες οι αποθήκες, οι οποίες έχουν πρόσβαση μόνο από το εσωτερικό του οικοπέδου. (Πηγή: Σηφουνάκης Νίκος, ό.π., σελ. 242) Αντίστοιχος ορθολογισμός στην διάρθρωση της κάτοψης επικρατεί και στο εργοστάσιο Rodia, με την γραμμική διάταξη των χώρων γύρω από έναν κεντρικό υπαίθριο χώρο. Οι υπαίθριοι χώροι που βρίσκονται στο κέντρο και των δύο συγκροτημάτων χρησιμοποιούνται για κίνηση, προσωρινή απόθεση και υπαίθρια εργασία.

πρόσωπο.¹⁵⁹ Κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου οι όψεις υπακούουν στις αρχές του εκλεκτικισμού και κατά τη διάρκεια της δεύτερης στις αρχές του ρασιοναλισμού.

- Μια άλλη διαφορά μεταξύ των βιομηχανικών κτιρίων που αποτελούν αντικείμενο της εργασίας και αυτών της υπόλοιπης Ελλάδας είναι οι δυνατότητες παραγωγής του μηχανολογικού εξοπλισμού που στεγάζονταν σε αυτά. Από τα ποσά που παρήγαγαν ημερησίως οι αντίστοιχες βιομηχανίες αλλά και από τις φωτογραφίες του μηχανολογικού εξοπλισμού, οι οποίες παραθέτονται παρακάτω, συμπεραίνουμε ότι οι ιταλικές επιχειρήσεις διέθεταν μηχανήματα πιο σύγχρονης τεχνολογίας από αυτά που χρησιμοποιούσαν στην υπόλοιπη Ελλάδα την αντίστοιχη περίοδο. Αναφέρθηκε χαρακτηριστικά ο εκσυγχρονισμένος κυλινδρόμυλος της εταιρίας S.A.M.I.C.A. (1938), ο οποίος διέθετε δώδεκα κυλίνδρους με δυναμικότητα παραγωγής 120 τόνους το εικοσιτετράωρο. Η τεχνολογία του εξοπλισμού υπερέβαινε τις απαιτήσεις της εποχής και οδήγησε τους άλλους αλευρόμυλους της Δωδεκανήσου, οι οποίοι λειτουργούσαν με υγρή καύσιμη ύλη, σε εξαφάνιση. Στην υπόλοιπη Ελλάδα, την ίδια περίοδο λειτουργούσαν ακόμη κάποιοι υδρόμυλοι που ανεγείρονταν μέχρι το τέλος του 19^{ου} ή τις αρχές του 20^{ου}, και οι επίσης μικρής κλίμακας ατμοκίνητοι κυλινδρόμυλοι¹⁶⁰ που σχεδιάστηκαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.

¹⁵⁹ Η περίπτωση των καπναποθηκών του Παπαστράτου (1935) στο Βόλο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα βιομηχανικού κτιρίου του οποίου η όψη έχει στόχο την προβολή του ιδιοκτήτη. Η χωροθέτηση των αποθηκών στο λιμάνι του Βόλου γίνεται αφενός για πρακτικούς λόγους αλλά αφετέρου και για λόγους συμβολικούς όπως μαρτυρά η αρχιτεκτονική του. Πρόκειται για ένα ογκώδες κτίριο με δύο χαρακτηριστικούς μεταλλικούς τρούλους και με όψη που χαρακτηρίζεται από μεγάλη επιμέλεια όσον αφορά στα διακοσμητικά στοιχεία, γεγονός που δεν συνάδει με την απλή χρήση μιας βιομηχανικής αποθήκης. Στόχος ήταν να αναδειχτεί ως ένα από τα σημεία αναφοράς της πόλης (Πηγή: <http://www.diki.gr/museum/EL/city/routes.asp?building=10&route=2>) προβάλλοντας τελικά το κύρος του ιδιοκτήτη σε όλη την πόλη. Αντίστοιχα, το κτίριο της καπνοβιομηχανίας Τ.Ε.Μ.Ι. (1927) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής. Οι λιτές γραμμές του συγκροτήματος, η έλλειψη διακόσμου και η χρήση της finta pietra στις όψεις του συγκροτήματος, συνδέονται με την γενικότερη πολιτική και τις επιδιώξεις της ιταλικής διοίκησης. Στις φωτογραφίες είναι εμφανής η διαφοροποίηση της εικόνας που ήθελε να βγάλει προς τα έξω ο εκάστοτε ιδιοκτήτης, η οποία και στις δύο περιπτώσεις αποτελούσε μέσο επιβολής.

¹⁶⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ελληνικού αλευρόμυλου, ο οποίος λειτουργούσε παράλληλα με τον αλευρόμυλο S.A.M.I.C.A., μέχρι το 1963, αποτελεί ο κυλινδρόμυλος (υδρόμυλος) Ματθαίου στη Νάουσα (1911). Το 1937, τοποθετήθηκε στο μύλο συμπληρωματικός κινητήρας ο οποίος αύξησε την παραγωγή του σε επάνω από 10 τόνους ημερησίως, (Πηγή: Αγριαντώνη Χριστίνα, Μπελαβίλας Νίκος, *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, εκδόσεις

Εικόνα 98 Καπναποθήκες Παπαστράτου

στο Βόλο

Εικόνα 99 Καπνοβιομηχανία Τ.Ε.Μ.Ι.

Η καινοτομία της ιταλικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στη Δωδεκάνησο σε σχέση με τη βιομηχανική αρχιτεκτονική της ελεύθερης Ελλάδας της αντίστοιχης περιόδου συνοψίζεται, συνεπώς, αφενός στην απαλλαγή της από την τάση προβολής του ιδιοκτήτη του κτιρίου (και την αντικατάστασή της με την προβολή των πολιτικών σκοπιμοτήτων της απρόσωπης ιταλικής διοίκησης), και αφετέρου στο σύγχρονης τεχνολογίας μηχανολογικό εξοπλισμό ο οποίος συνοδευόταν από την εφαρμογή των αρχών του μοντέρνου κινήματος.

Δωδεκάνησος και Ερυθραία

Τόσο στη περίπτωση της Δωδεκανήσου όσο και της Ερυθραίας, η αλλαγή του τρόπου διοίκησης, (μετάβαση από την πολιτική του προστάτη στην πολιτική του κατακτητή) το 1936, εκφράστηκε και στην αρχιτεκτονική δημιουργία της αντίστοιχης περιόδου. Η εν λόγω μετάβαση που συνεπάγεται τη ρήξη με τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του παρελθόντος, ήταν ένας σαφής τρόπος να γνωστοποιηθούν στους κατοίκους των νησιών οι νέες επιδιώξεις των Ιταλών.

Στην περίπτωση της Ερυθραίας αν και σε αυτήν ακολουθήθηκε σε γενικές γραμμές το ίδιο μοτίβο μεταστροφής της μορφής διοίκησης και συνεπώς της αρχιτεκτονικής έκφρασης, παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα Δωδεκάνησα. Στην περίοδο πριν το 1936 η ευκαιριακή ανέγερση κτηρίων, σε αρχιτεκτονικό επίπεδο συνδέεται με τις αρχές του εκλεκτικισμού. Η διαφορά είναι όμως ότι η αναζήτηση προτύπων στον αρχιτεκτονική παράδοση της χώρας ήταν πολύ περιορισμένη, ενώ αντίθετα το μεγαλύτερο μέρος των προτύπων προέρχονταν από τον πολιτισμό της μητρόπολης (στοιχεία γοθικά, αναγεννησιακά, μπαρόκ και κλασικά). Μετά το 1936 ακολουθήθηκαν και στην Ερυθραία τα μοντερνιστικά πρότυπα στον σχεδιασμό των νέων βιομηχανικών κτιρίων. Πιο συγκεκριμένα υιοθετήθηκαν οι αρχές του ρασιοναλισμού όπως συνέβη και στα Δωδεκάνησα αλλά και οι αρχές άλλων τάσεων που βρήκαν πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή τους μόνο στην Ερυθραία και όχι στη Δωδεκάνησο όπως του φουτουρισμού και της Art Deco.

Οδυσσέας, Αθήνα, 1998) ποσότητα ωστόσο πολύ μικρότερη από την αντίστοιχη που παρήγαγε ο εκσυγχρονισμένος κυλινδρόμυλος της εταιρίας S.A.M.I.C.A..

Εικόνα 100 Εργοστάσιο ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής στην Ασμάρα

Εικόνα 101 Ο αλευρόμυλος S.A.I.C.A. Δείγμα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής στη Ρόδο.

Ο φουτουρισμός βρήκε πρόσφορο έδαφος στην Ερυθραία διότι εξέφραζε τον θρίαμβο του ανθρώπου ενάντια στη φύση, την αξιοποίηση των πρώτων υλών με τη βοήθεια της τεχνολογίας, γεγονός που ήταν το βασικό αντικείμενο της βιομηχανίας. Ο φουτουρισμός πρέσβευε την βίαιη αποκοπή από το παρελθόν και διακήρυττε ότι η κάθε γενιά οφείλει να δημιουργεί το δικό της περιβάλλον. Φτάνοντας όμως το κυρίως πλήθος εποίκων στην Ερυθραία το 1936 δεν είχαν κάποιο ισχυρό παρελθόν από το οποίο όφειλαν να αποκοπούν καθώς η χώρα δεν ήταν οργανωμένη μέχρι τότε σε σαφή αστικά σύνολα, αλλά σε οικισμούς με ισχνή αρχιτεκτονική παράδοση. Για αυτό το λόγο, η χώρα θεωρήθηκε ιδανικό πεδίο πειραματισμού από όλους τους νεωτεριστές άρα και από τους φουτουριστές, οι οποίοι δε δίστασαν να οικοδομήσουν κάποια παραδείγματα αυτής της ακραίας τάσης. Αντιθέτως, στα Δωδεκάνησα δεν υπήρξαν δείγματα του φουτουριστικού κινήματος, καθώς η τάση του για ρήξη με το παρελθόν ερχόταν σε αντίθεση με τη διατήρηση των δειγμάτων του ιπποτικού ιστορικού παρελθόντος και της αίσθησης της ιστορικής συνέχειας που ήθελαν να προβάλουν οι άποικοι.

Ο ρόλος της τεχνολογίας ως μοχλός εδραίωσης της εξουσίας των Ιταλών στη Δωδεκάνησο.

Η προσπάθεια αξιοποίησης της τεχνολογίας από την ιταλική διοίκηση ως μοχλό εξουσίας και οι επιλογές που συνόδεψαν τη διαδικασία αυτή επηρέασαν τόσο βαθιά την τοπική κοινωνία της Δωδεκανήσου, ώστε σήμερα η ιταλική περίοδος, παρόλο που ήταν σύντομης διάρκειας, αναδεικνύεται σε ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της ιστορίας των νησιών. Οι Ιταλοί έποικοι κατόρθωσαν, χρησιμοποιώντας την τεχνολογία, να αλλοιώσουν την οικονομία, την κοινωνία, ακόμα και την πολιτιστική παράδοση, χρησιμοποιώντας μεθόδους ολοκληρωτικού πολέμου, στα πλαίσια της γενικότερης προσπάθειας επιβολής της κυριαρχίας τους.

Ο σύγχρονος μηχανολογικός εξοπλισμός, η τεχνογνωσία που εισήγαγαν οι άποικοι και η εκβιομηχάνιση του τρόπου παραγωγής οδήγησαν στην πλήρη αναδιαμόρφωση της τοπικής οικονομίας. Στην περίπτωση της Δωδεκανήσου, από το στάδιο στο οποίο η παραγωγή στηρίζονταν σε οικογενειακές μικρές βιοτεχνίες οδηγήθηκε στο στάδιο της εκβιομηχάνισης με καπιταλιστικούς όρους. Οι κατακτητές εισάγουν τον τρόπο παραγωγής της μητρόπολης, η οποία ήταν από τις πρώτες χώρες που επηρεάστηκε από τη βιομηχανική επανάσταση. Η οικονομία της Ιταλίας είχε φτάσει από νωρίς στο ανώτερο στάδιο του καπιταλισμού, τον ιμπεριαλισμό, όπως αποδεικνύουν οι αποικιοκρατικές της τάσεις. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση, η εκβιομηχάνιση της οικονομίας πραγματοποιήθηκε σταδιακά, ως φυσιολογική εξέλιξη της οικονομίας και όχι βεβιασμένα όπως συνέβη στις αποικίες.

Χρησιμοποιώντας τις νέες δυνατότητες της τεχνολογίας, οι κατακτητές δημιούργησαν πολύ ανταγωνιστικές μονάδες παραγωγής, με αποτέλεσμα οι περισσότερες παλιές βιοτεχνικές επιχειρήσεις των ντόπιων να μην αντέξουν τον ανταγωνισμό και να κλείσουν, καθώς και να καταστραφούν σταδιακά διάφοροι παραδοσιακοί τομείς της οικονομίας, όπως η ναυτιλία, η σπογγαλιεία, η γεωργία, η κτηνοτροφία και το εμπόριο του ντόπιου πληθυσμού.

Η εκβιομηχάνιση της οικονομίας και η εξάρτηση του ιθαγενούς πληθυσμού από τις παραγωγικές δυνατότητες των ιταλικών βιομηχανιών, οι οποίες προέκυψαν από την εφαρμογή των πιο σύγχρονων τεχνολογικών επιτευγμάτων οδήγησε και σε κοινωνικές αλλαγές. Συγκεκριμένα, προέκυψε μια σαφής κοινωνική διαστρωμάτωση μέσα στα όρια της κτήσης, καθώς αναδύθηκε μία κοινωνική τάξη που κατείχε τα παραγωγικά μέσα και επέβαλλε την εξουσία της στην εργατική τάξη. Παράλληλα, η τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε και για την πλήρη επιβολή της μητρόπολης στις κτήσεις της, καθώς η πλειοψηφία των ατόμων που συνιστούσαν την κοινωνική τάξη των εχόντων στον έλεγχό τους την παραγωγή ήταν Ιταλοί επιχειρηματίες, ενώ το εργατικό δυναμικό ήταν κυρίως ιθαγενείς.

Αντι επιλόγου

Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική, τα βιομηχανικά κτήρια τα οποία ως ένα βαθμό έχουν διατηρηθεί στη Δωδεκάνησο, καθώς και τα δημόσια κτήρια που ανεγέρθηκαν με βάση τα μοντέρνα πρότυπα, παραμένουν ανεξίτηλα ίχνη του ρόλου που είχε η τεχνολογία στα πλαίσια της αρχιτεκτονικής ως μέσο επιβολής. Προκειμένου να τεθεί η σφραγίδα του ιταλικής αποικιακής αρχιτεκτονικής, το παραδοσιακό τοπίο αλλοτριώθηκε, καθώς τα ιταλικά κτίρια δεν συνδέθηκαν εν τέλει ούτε με τη μεσαιωνική πολιτεία του κάστρου αλλά ούτε και με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική των νησιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγριαντώνη Χριστίνα, Μπελαβίλας Νίκος, *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1998
- Γεωργιάδης Νικόλαος, *Διδακτορική Διατριβή, Εξουσία, τεχνολογία και πολιτισμός: Οντολογικές και κοινωνικο-πολιτικές προσεγγίσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 20
- Κατσιγιάννη Ιωάννα, Κονδύλη-Λάγαρη Αντωνία, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, Αθήνα, 2000, σελ. 92
- Σηφουνάκης Νίκος, *Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο, Ελαιοτριβεία – Σαπωνοποιεία, 19^{ος} και αρχές 20ού αιώνα*, ΤΕΔΚ Λέσβου, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1994
- Feenberg Andrew, *Technology and the Politics of Knowledge*, Indiana University Press, ΗΠΑ , 1995
- Frampton Kenneth, *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική, Ιστορία και Κριτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Λονδίνο 2007,σελ. 195

Για την περίπτωση της Δωδεκανήσου

- Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό αρχείο Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 1986
- Γιαννοπουλος Γιάννης, *Σύντομη ιστορία της Δωδεκανήσου*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 1997
- Καρανάσος Κωνσταντίνος, *Η πολιτική για τον σχεδιασμό του χώρου και τη διαχείριση των μνημείων στη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου κατά την ιταλική κατοχή 1912-1947 – περίληψη διδακτορικής*, Τεχνικά Χρονικά, Μάιος – Ιούνιος 2010
- Καστανού – Χαραλαμποπούλου Θεμελίνα, *Η προσπάθεια εκβιομηχάνισης – μεταποίησης αγροτικών προϊόντων της νήσου Κω (1951-1990), Η Βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Κόκκινος Μιχάλης, *Ο Αλευρόμυλος της Ρόδου, η Βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Κολώνας Βασίλης, *Η ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα, 1912-1943*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα, 2002

- Μανωλαράκη Μαρία, *Το κτήριο της ColonialeSiderourgica στην περιοχή Κόβα της Ρόδου. Το ιταλικό αρχείο σχεδίων, Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, *Ιταλικά βιομηχανικά συγκροτήματα στο νησί της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Μαργιέ Αναστασία, *Το συγκρότημα των Δημοτικών Σφαγείων στη Ρόδο. Ανάλυση – τεκμηρίωση και πρόταση αποκατάστασης. Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Μυλωνάς Νικόλαος, *Μια ματιά στην βιομηχανική κληρονομιά της Κω: τα συνεταιριστικά βιομηχανικά συγκροτήματα της Κω του 20^{ου} αιώνα, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Πασχαλίδης Γεώργιος, *Βιομηχανικά και προβιομηχανικά κτίρια στη Ρόδο και στη Κω. Μια πρώτη καταγραφή, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Ροβήλος Αθανάσιος, *Κτίρια και πυρκαγιά, η καταστροφική φωτιά της 25^{ης} Μαρτίου 2008 στο κτίριο των αλευρόμυλων στην περιοχή Κόβα της πόλης της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Σαλαμαστάκης Δημήτρης, *CAIR, ογδόντα χρόνια δημιουργίας, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Τσαλαχούρης Κώστας, *Η Οικονομική Πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 2000
- Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου – προγραμματικής σύμβασης ΥΠΠΟ – ΤΑΠΑ – Δήμου Ρόδου, Ρόδος, 1998
- Υψηλάντης Βασίλης, *Η κεραμουργεία στη Ρόδο: Από τη SAICA στην ΥΨΗΚΕΡΑΜ, Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ο Μεσοπόλεμος 1922- 1940*, β' τόμος, μέρος πρώτο, εκδ. βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002
- Χατζηκωσταντή Φαίδρα, *Κεραμοποιείο ΙΚΑΡΟΣ, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Χριστοφυλάκης Στυλιανός, *Η αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα επιταλοκρατίας (1912- 1945)*, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Τόμος ΙΗ'

Για την περίπτωση της Ερυθραίας

- Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, εκδ. Ολκός
- Denison Edward, *Dossier: Asmara: Africa's secret capital of modern architecture*, 2007
- Fassil Demissie, *Colonial architecture and urbanism in Africa, Intertwined and contested histories*, εκδ. Ashgate, Η.Π.Α., 1988
- Fuller Mia, *Building Power: Italy's colonial architecture and urbanism 1923-1940*, Cultural Antropology, Vol.3, No.4, Nov.1988
- Gebremedhin Naigzy, *Asmara, Africas secret modern city*, Dialogue on Urbanism and Architecture, The Faculty of Architecture, TU, Delft, 2007

Διαδίκτυο

- <http://en.wikipedia.org>, 1/9/2012
- <http://en.wikipedia.org>, 9/9/2012
- www.dankalia.com, 30/8/2012
- <http://www2.egeonet.gr>, 28.10.2012

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. <http://www.braeuningcontemporary.com>
2. Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, εκδ. Ολκός, σελ. 10
3. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου – προγραμματικής σύμβασης ΥΠΠΟ – ΤΑΠΑ – Δήμου Ρόδου, Ρόδος, 1998, σελ. 33
4. Ό.π., σελ. 25
5. Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 8
6. Ό.π. σελ. 9
7. Ό.π. σελ. 32
8. Ό.π. σελ.23
9. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 222
10. Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 44
11. <http://www.flickr.com>
12. Ό.π.
13. Ό.π.
14. Λήψη Θ.Μουτσόπουλου
15. Μπελαβίλας Νίκος, Αγριαντώνη Χριστίνα, ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜ, εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 245
16. Σηφουνάκης , Νίκος, *Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο : ελαιοτριβεία σαπωνοποιεία 19ος και αρχές 20ού αιώνα*, εκδόσεις Καστανιώτης, Λέσβος, 1994, σελ. 244
17. <http://www2.uth.gr>
18. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
19. Ό.π.
20. Ό.π.
21. Ό.π.
22. Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 30
23. Ό.π 31

24. Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, *Ιταλικά βιομηχανικά συγκροτήματα στο νησί της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ. 29
25. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
26. Google Earth 2012
27. Ό.π.
28. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
29. <http://www.rhodesblogs.gr>
30. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
31. <http://www.panoramio.com>
32. Κολώνας Βασίλης, ό.π., σελ. 163.
33. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
34. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
35. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
36. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
37. Ό.π.
38. Ό.π.
39. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
40. Ό.π.
41. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
42. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
43. Ό.π.
44. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
45. Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, ό.π., σελ. 34
46. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
47. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
48. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
49. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
50. <http://www.monumenta.org>

51. Σαλαμαστράκης Δημήτρης, *C.A.I.R., ογδόντα χρόνια δημιουργίας, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π.
52. Ό.π.
53. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
54. Σαλαμαστράκης Δημήτρης, ό.π., σελ. 85
55. Πασχαλίδης Γεώργιος, *Βιομηχανικά και προβιομηχανικά κτίρια στη Ρόδο και στην Κω. Μια πρώτη καταγραφή, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ. 178
56. <http://www.monumenta.org>
57. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
58. Ό.π.
59. Ό.π.
60. Ό.π.
61. Ό.π.
62. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 188
63. <http://pandektis.ekt.gr>
64. Ό.π.
65. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
66. Διάγραμμα βασισμένο σε κάτοψη από τα Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.)
67. Google Earth, 2012
68. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, ό.π., σελ. 185
69. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
70. Ό.π.
71. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
72. Ό.π.
73. Ό.π.
74. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
75. Ό.π.
76. Ό.π.
77. Ό.π.

78. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
79. Ροβήλος Αθανάσιος, *Κτίρια και πυρκαγιά, η καταστροφική φωτιά της 25^{ης} Μαρτίου 2008 στο κτίριο των αλευρόμυλων στην περιοχή Κόβα της πόλης της Ρόδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, ό.π., σελ. 102
80. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
81. Λήψη Γ. Τσιόγκα
82. Ό.π.
83. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
84. Ό.π.
85. Ό.π.
86. Google Earth, 2012
87. <http://pandektis.ekt.gr>
88. Ό.π.
89. Ό.π.
90. Ό.π.
91. Αग्रιαντώνη Χριστίνα, Μπελαβίλας Νίκος, *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1998, σελ. 250
92. Λήψη Γ. Τσιόγκα
93. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
94. Ό.π.
95. Σηφουνάκης, Νίκος, ό.π., σελ. 159
96. Ό.π., σελ.158
97. Διάγραμμα βασισμένο σε κάτοψη από τα Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.)
98. <http://www2.uth.gr>
99. Μαργιέ Αναστασία, Χαλβαντζή Φωτεινή, ό.π., σελ. 34
100. <http://www.flickr.com>
101. Φωτογραφία από έρευνα πεδίου
102. Γενικά Αρχεία Κράτους, (Γ.Α.Κ.), τμήμα Δωδεκανήσου
103. Ό.π.

104. Ό.π.
105. Ό.π.